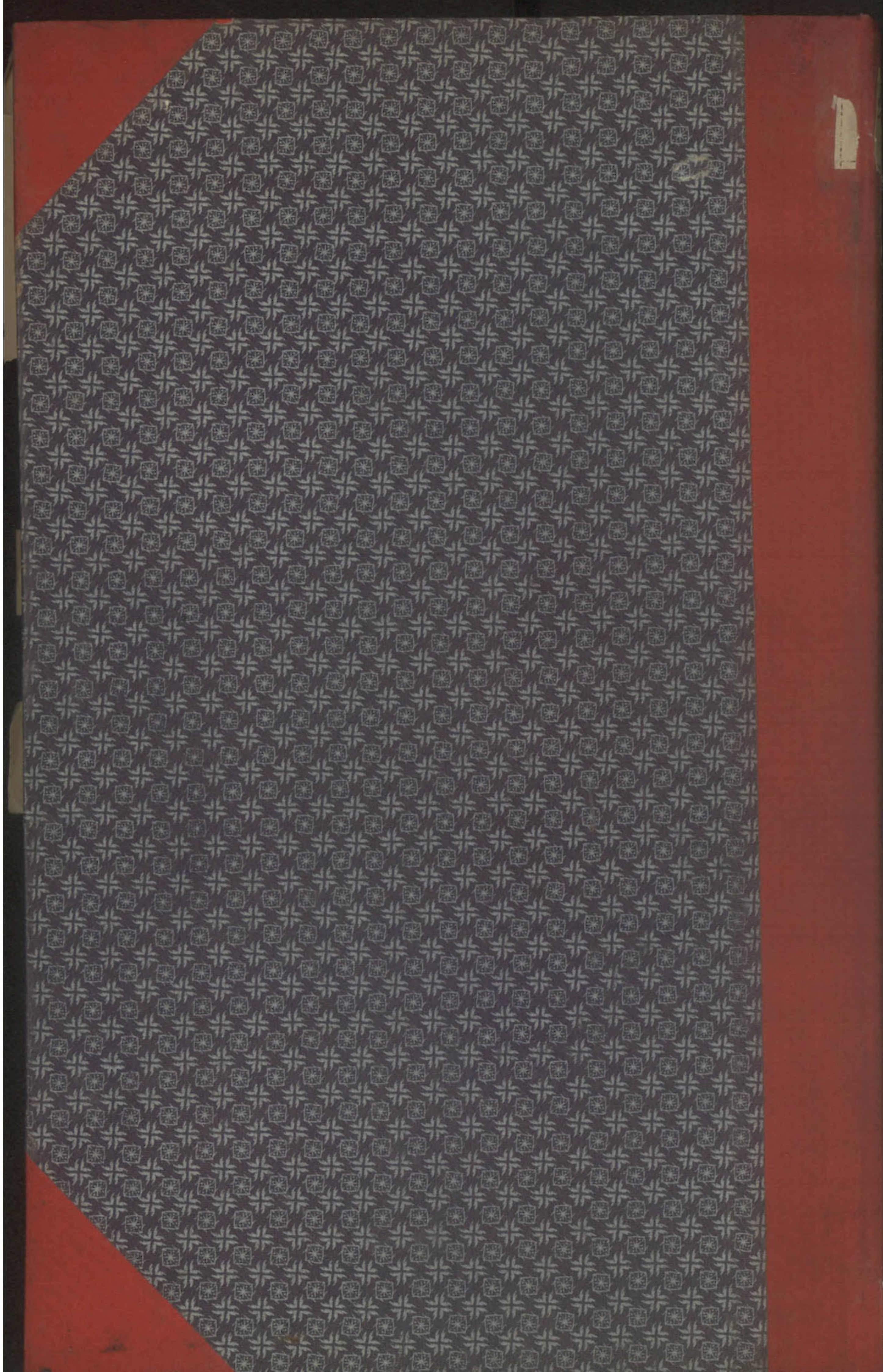
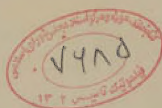
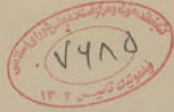

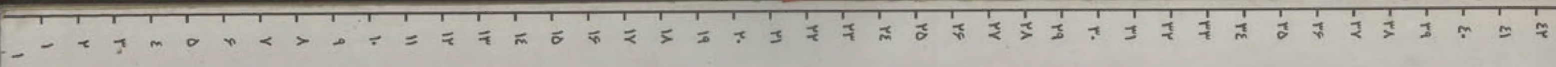

دفتر رابع

دفتر رابع

مسودۂ شعرائے متقدمین تذکرہ نوشتہ سنہ ١١٧٩ھ

نام شاعر	صفحہ (وفات)	سلسلہ	نام شاعر	صفحہ (وفات)
سلطان یعقوب ترکمان			فرخی عہد محمود غزنوی	
شاہ قاسم انوار معاصر شیخ احمد جام			آزری طوسی	٨٦٦ھ
بدیعی تبریزی			اسدی طوسی عہد سلطان محمود غزنوی	
باسم اردبیلی شاگرد لسانی			فردوسی " " " " "	
مغربی محمد شیرین عہد شاہرخ بن تیمور			جبلی عہد سلطان سنجر سلجوقی	
خاقانی ابراہیم علی بن نجار	٥٨٢ھ		نزاری قہستانی [illegible]	
اوحدی عہد ارغون خان			سید حسن غزنوی عہد سلطان بہرام شاہ	٥٦٥ھ
انوری	٦٥٦ھ		امیر حسینی سادات قطب ہرات [illegible]	
جانی دوست محمد اسفراینی			ولی دشت بیاضی	
سلطان بایزید بسطامی طیفور بن عیسی	٢٦٩ھ		اوحدی کرمانی مرید شیخ محی الدین	
ابوالحسن خرقانی			عماد فقیہ	
قاضی شمس الدین	٦٣٦ھ		وحشی یزدی	
ظہوری تبریزی			کسائی مروزی	
شیخ سعد الدین الحموی جوینی			حکیم عمر خیام	
احمد جام زندہ پیل	٥٣٦ھ		لطف اللہ نیشاپوری	
شاہ سبحان	٥٩٢ھ		ندائی نیشاپوری	
شاہی سبزواری	٨٥٧ھ		نظیری نیشاپوری	

ابو اسمٰعیل ہروی
حکیم ازرقی ہروی
بنائی ہروی
سحابی استرآبادی
نظام استرآبادی
مسعود سعد سلمان جرجانی
فخر الدولہ عمید الدین دیلائی
فدائی لاہجی
طالب آملی
جمال الدین اصفہانی
زین الدین اصفہانی
حکیم شفائی اصفہانی
〃 〃 سنائی 〃 〃
فرید الدین احول
کمال الدین اسمعیل
ناصر خسرو علوی
نوری اصفہانی

زلالی خوانساری
امیدی طہرانی
عبید زاکانی
نظامی گنجوی
بابا افضل کاشی
خیالی کاشی
سرمد
فیضی
ابوطالب کلیم
محتشم کاشی
عراقی
میر مرشد یزدجردی
منفرد
یتیم
عرفی یزدی
اہلی شیرازی
حافظ 〃 〃 〃

سعدی شیرازی
عرفی شیرازی
بابا فغانی
لسانی شیرازی
مجد الدین ہمگر
مکتبی شیرازی
جلال الدین رومی
ظہیر فاریابی
رشید الدین وطواط
عنصری
منوچہر شصت کلہ
اثیر الدین
ابو العباس بخاری
رودکی
عصمت اللہ بخاری
عمعق بخاری
بدخشی

ادیب صابر
ضیا الدین فارسی
اشرفی
دقیقی
امیر معزی
نظامی عروضی سمرقندی
رکن الدین قبائی
صفری جونپوری
شیخ فیضی
خواجہ حسن دہلوی
امیر خسرو دہلوی
شیخ فرید الدین گنج شکر
معین الدین چشتی

خاتونان

عائشہ سمرقندی

ایران مین چلا گیا یہ قطعہ لکھ کر شاہ سے کمک کی درخواست کی
اس کی صحبت مین اکثر شعرا تھے اور خود بھی کبھی کبھی فکر شعر کرتا تھا

قطعہ

پادشاہا خسروا اغفا علی ہمتی — قلۂ قاف قناعت جای نشیمن کرده است
روزگار سفلۂ گندم نمای جو فروش — طوطی طبع مرا قانع بار زن کرده است
دشمنم شیر است اعمی ثبت بر من کرده بود — این دم از راه عداوت روی با من کرده است
دارم اکنون التماس از شاه تا با من کند — آنچه با سلمان علی در دشت ارژن کرده است

سلطان یعقوب ترکمان

رباعی

دنیا که در آن ثبات کم می‌بینم — در هر فرحش هزار غم می‌بینم
چون کہنہ رباطی است که از هر طرفش — راهی به بیابان عدم می‌بینم

شاہ قاسم انوار

شیخ احمد جام سے کسب کمالات و استفادات کئے سید عارف و شاعر ماہر تھے شاہرخ بن تیمور نے ان کو ہرات سے شہر بدر کر دیا تھا۔

قضا شصتی است پنج انگشت دارد — چو خواہد از کسی کامی برآرد
دو بر چشمش نہد آنگہ دو بر گوش — یکی بر لب نہد گوید کہ خاموش

بدیعی

تبریز کا شاعر فاضل ہے علما مین اسے شمار کرتے ہین

شہنشاہی کہ دایم از برای بزم او خیزد — زر از خاک و در از آب و گل از خار و گہر از کان
اگر گردون بلا بارد توئی گردون کہ فتنہ — اگر دریا گہر بخشد توئی دریا کہ احسان
خرد طبع ترا مایہ ہنر ذات ترا سایہ — فلک قدر ترا پایہ شرف صدر ترا در

باسم

مولانا لسانی شیرازی کا شاگرد ہے اوستاد پر تفوق رکھتا ہے شہر اردبیل مین جوان مرگیا۔

غزل

بیادار سوز و گدازی کہ دارم — برون افتد از پردہ رازی کہ دارم
ہمین یا منت باد نازی کہ داری — کہ من با تو دارم نیازی کہ دارم

مغربی

مولانا محمد شیرین سلسلہ صوفیہ مین سے ہین شاہرخ ابن تیمور کے عہد مین

آپنے تبریز مین وفات پائی وہین دفن ہوئے۔

رباعی

ما بردہ بہ صبح در طرب شامی چند — بنہادہ برون ز خویشتن گامی چند
از کسوت خاص آمدہ عامی چند — بدنام کنندۂ نکونامی چند

حکیم خاقانی

ابراہیم بن علی نجار الپ ارسلان سلجوقی کے عہد مین تھا ۵۸۲ھ مین تبریز مین وفات پائی اور سرخاب مین مدفون ہوا

قطعہ

صدای شہپر جبریل و صور اسرافیل — غریو سبحۂ رضوان و صیحۂ حورا
لطافت حرکات فلک نگاہ سماع — طراوت نغمات زبور گاہ ادا
صریر خامۂ مصری میانۂ توقیع — صہیل ابرش تازی میانۂ ہیجا
نوازش لب جانان بشعر خاقانی — گدازش دم قمری بہ پردۂ عنقا
مرا ازین ہمہ اصوات آن خوشتر آید — کہ از دیار عزیزی رسد سلام و وفا

قطعہ

حسرت عمر رفتہ

چون ہمین عمر شد چہ باید کرد غصہ از یار درد سر ز دیار
لاشہ چون سم فگند کس نبرد منت نعلبندی و بیطار
نقد عمر تو برد خاقانی دہر نو کیسہ کہن بازار
چون ہمین مایہ ات ز دست برفت ہر چہ سود آیدت زیان پندار

قصیدہ

تشبیب ذکر شفق شام و ہلال مین

دوش چو سلطان چرخ تافت بمغرب عنان گشت ز تیر شہاب روی ہوا پر سنان
شام مشعبد نمود حقہ باد و بلعب چہرہ زرین مہر کرد نہان در دہان
چون سپر زر مہر گشت نہان زیر خاک ناچخ سیمین ماہ کرد پدید آسمان
منظر سرخ شفق دست ہوا کرد شق پیکر جرم ہلال گشت پدید از میان
راست چو از آئینہ عکس خیال پری گاہ ہمی شد پدید گاہ ہمی شد عیان

قطعہ حکمۃ و پند

دل از تعلیم غم ہیچ معاذ اللہ کہ بگذارم کہ غم پیر دبستان است و دل طفل دبستانی
چہ آزاد اند درویشان از آسیب گرانباری چہ محتاج اند سلطانان با اسباب جہانبانی
بدا سلطانیا کو را بود در پیچ دل آشوبی خوشا درویشیا کو را بود در گنج تن آسانی

پس از

پس از سی سال روشن گشت بر خاقانی این معنی کہ سلطانی است درویشی و درویشی است سلطانی

غزل

روزم بہ نہایت شب آمد جانم بزیارت لب آمد
از بسکہ شنید یارب ہر چرخ از یارب من بیارب آمد
ہمسایہ شنید یارب گفت خاقانی را دگر شب آمد

اوحدی

شیخ اوحدی کرمانی کے مریدون مین سے ارغوان خان کے عہد مین تھا۔ اکثر عمر اسکی اصفہان مین گزری وہین وفات پائی۔ وطن مراغہ تھا۔

قطعہ

موت سے غفلت

زین جامہ ہا چہ فائدہ چون میکند اجل زین پردہ ہا چہ سود کہ بر ما ہمی درند
کمتر ز مور و مار شمر آن گروہ را کز بہر مور و مار تن خویش پرورند
دست زمانہ بر سر مردم کند بصبر آن خاک را کہ مردم امروز بر سرند
روزی امیر تخت نشین را نظر کنی کز تخت بر گرفتہ بتابوت می برند
گرگ اجل یکایک ازین گلہ میبرد وین گلہ را نگر کہ چہ آسودہ میچرند

انوری

اساطین اربعہ فن شعر میں ہے۔ ابیورد ایک قریہ اسکا مولد ہے عماد لُر سے فن شعر کو حاصل کیا ۵۶۶ھ میں شہر بلخ میں فوت ہوا

قصیدہ

ز فر بخت تو دائم نشش نتیجہ خوب — ز بہر جشن تو آئین بست آتش کن
صدف بگوہر و نافہ بمشک و نی بشکر — شجر بمیوہ و خارا بزر و خارہ بمن
اگرچہ قارن و قارون شود بزر و بمال — مخالفت ز گزاف زمانہ زمین
بخاک در کندش ہم زمانہ چون قارون — بباد در دہدش ہم سپہر چون قارن

قطعہ

رنج و راحت گذران ہے

در حدود ری یکی دیوانہ بود — سال و مہ گردی بکوہ و دشت گشت
در تموز و دی[1] بسالی یک دو بار — جانب شہر آمدی از طرف دشت
گفتی ای آنان کہ تان آمادہ بود — گاہ قرب و بعد[2] ازین زرینہ طشت

[1] تموز و دی سے گرمی اور جاڑا مراد ہے
[2] وقت نزدیکی و دوری آفتاب از سمت الراس۔

قاقم و قندز بسرما پنج و شش — توزی و کتان بگرما ہفت و ہشت
گر شمارا بانوائی بد چہ شد — ور چہ ما را بود بی برگی چہ گشت
راحت ہستی و رنج نیستی — از شما بگذشت و از ما ہم گذشت

اس قطعہ میں حقیقت ملک و ملاک کا بیان ہے

آن شنیدستی کہ روزی زیرکی با ابلہی — گفت این والی شہر ما گدائی بی حیاست
گفت چون باشد گدا آن کز کلاہش تکمہ — صد چو ما را او شمار سالہا برگ و نواست
گفت ای مسکین غلط اینک ازینجا کردہ — آن ہمہ برگ و نوا دانی کہ آنجا از کجاست
در و مروارید طوقش اشک اطفال منست — لعل و یاقوت ستامش خون ایتام شماست
او کہ تا آب سبو پیوستہ از ما خواستہ است — گر بجوئی تا بمغز استخوانش از نان ماست
خواستن کدیہ است خواہی عشر خوان خواہی خراج — زانکہ گر دہ نام باشد یک حقیقت را رواست
چون گدائی چیز دیگر نیست جز خواہندگی — ہر کہ خواہد گر سلیمان است اگر قارون گداست

قطعہ

ہمی گفت صبر کن زیرا کہ — صبر کار تو خوب و زود کند
آب رفتہ بجوی باز آرد — کار بہتر از انچہ بود کند

گفتم آب از جوی باز آید ماهی مرده را چه سود کند

موعظه

چهار چیز شد آئین مردم هنری — که مردم هنری زین چهار نیست بری

یکی سخاوت طبعی چو دستگاه بود — به نیکنامی آنرا ببخشی و بخوری

دو دیگر آنکه دل دوستان نیازاری — که دوست آئینه باشد چو اندر او نگری

سه دیگر آنکه زبان را بگاه گفتن بد — نگاه داری تا وقت عذر غم نخوری

چهارم آنکه کسی کو بجای تو بد کرد — چو عذر پیش تو آورد نام او نبری

هزار بار بتر ز انوری نصیحت کرد — ولی چه سود که خود غافل و بیخبری

رباعی

دل درد تو یادگار دارد بی تو — و اندوه تو در کنار دارد بی تو

با این همه من ز جان بجان آمده ام — تا در تن من چه کار دارد بی تو

حالی

نام دولت محمد ہے اہل تذکرہ نے اسفرائینی ان کو لکھا ہے

قطعہ -

معرکہ رزم

روز هیجا که زد اسب گرمی بازار حرب — بر فروزی آتش کین و غضب از هر کران

طائران ترکش از هر سو چو شاهین اجل — بهر صید مرغ جان تیر و پرند از آشیان

بسته گرد و بر فلک راه دعای مظلوم را — بسکه گرد تیره برگردون رود همچون دخان

روح مقتولان همه عزم مکان خود کنند — جانب علوی و سفلی کاروان در کاروان

چون بتائید ظفر بر دشمنان غالب شوی — چون شتر مردان را عدو در مصاف هر دوان

آورند از هر طرف پیش تو با قید دوتا — چون کلنگ گردن کشان را طوق بر گردن

سلطان بایزید بسطامی

آپ کا نام طیفور بن عیسیٰ ہے اساطین سبعہ صوفیہ میں ایک آپ ہیں سنہ ۲۷۹ھ میں واصل بحق ہوئے -

رباعی

ما را همه ره بکوی بدنامی باد — از سوختگان نصیب ما خامی باد

ناکامی ما چو هست کام دل دوست — کام دل ما همیشه ناکامی باد

شیخ ابوالحسن خرقانی

مشاہیر صوفیہ کرام میں سے ہیں -

رباعی

اسرار ازل را نه تو دانی و نه من　　وین حرف معما نه تو خوانی و نه من
هست از پس پرده گفتگوی من و تو　　گر پرده برافتد نه تو مانی و نه من

قاضی شمس الدین

خاک طبس سے ہیں ہرات میں توطن اختیار کیا تھا۔ صدر الشریعہ قاضی منصور فرغانی کے مریدوں میں ہیں سال وفات ۶۲۶ھ ہے۔

قطعه

کم نشین با بدان که صحبت بد　　گرچه پاکی ترا پلید کند
آفتاب ارچه روشن است اورا　　پاره ابر ناپدید کند

ظهوری ترشیزی

مدتوں ہندوستان میں رہے صاحب دیوان و مثنوی ہیں

مثنوی

خدیو فلک رتبه عباس شاه　　که در برج شاهیست تابنده ماه

ز شیراز

ز شیراز روزی به آیین جم　　برون رفت دارای دارا حشم
ز صید افکنیهای شاه سپاه　　چو گردید خالی و بر صیدگاه
باهنگ شهر از سپاه و دشت　　سپه بر کنار رهی میگذشت
فغان عجوزی سر ره گرفت　　عنان نگاه شهنشه گرفت
نظر کرد شه دید بیچاره　　سراپا فغان از ستمکاره
که از فرقه مازداران یکی　　بگردن کشی ها سراپا رگی
زمین بهر باز تو مرغی بود　　که چشمم بصد قرن سیمرغ بود
بود تیره بی سایه اش بام من　　همای برون رفته از دام من
ز مرغان دامی فرزندم یتیم　　شد او بسمل و من بخون می تپم
بگفتش که این لشکر افگن نظر　　بچشم آیدت آن ستمگر مگر
ستمکش بپاسخ چنین لب گشود　　که حالی در آن رستخیزم نبود
که ماند بیاد منش آن کسی　　ندانم چنین و چنان کسی
مشخص نه مجرم سپه بیشمار　　فرو ماند داور ز تدبیر کار
بدستش یکی نازنین باز بود　　که از سینه پیرایه ناز بود

بچنگال قهرش سر از تن کند | بخواریش از دست بر افگند
پس آنگه ز لشکر سرا رجوع است | ز پیش شه عادل ازین بار جست
چه رحمت بر حال این ناشکیب | که میبایدش خورد از خوی فریب
بدان ناتوان صید بیداد رفت | که در دام از یاد صیاد رفت
کنم مسکینی یاد و زین است درد | که بسیار خواهی مرا یاد کرد
شنیدم شهی از شهان زمن | همیخواست از کشور خویش زن
کد اینان امان پرور امن اند | همه دختران دختر امن اند

شیخ سعد الدین الحموی جوینی

حمو ان کے اجداد میں ہیں ۔ جوین وطن ہے ۔ سجنجل الارواح وغیرہ تصوف میں ان کی تصانیف میں سے ہے اور بہتر برس کی عمر پائی

رباعی

در دل ز فراق خستگیها دارم | در کار ز چرخ بستگیها دارم
با این همه غم تو نیز پیمان مرا | مشکن که ز حد شکستگیها دارم

ژندہ پیل احمد جام

اکابر مشائخ عظام میں ہیں ۵۳۶ھ میں وفات پائی ۔

رباعی

تا با یک سر موی تو هستی باقیست | آئین دکان خود پرستی باقیست
گفتی بت پندار شکستم رستم | آن بت که ز پندار بر ستی باقیست

وله

چشمم که سرشک لاله گون آورده | بر هر مژه قطرهای خون آورده
از نه نمط اوش دل پر خون شده ام | از روزن دیده سر برون آورده

وله

گر ترک وجود غم فزاینده کنی | گه آرزوی حیات پاینده کنی
آئینه عمر خواهی از رفته فزون | در رفته چه کردی که در آینده کنی

شاہ سنجان

سنجان توابع خواف سے ہے ان کے مرشد خواجہ مودود چشتی نے یہ لقب عطا کیا ہے سال وفات ۵۹۷ھ اصل نام خواجہ رکن الدین محمود ہے

رباعی

خواہی کہ ترا رتبۂ ابرار رسد — مپسند بہ کس کہ از تو آزار رسد
از مرگ میندیش و غم رزق مخور — کاین ہر دو بوقت خویش ناچار رسد

شاہی

اس نے امارت کو چھوڑ کر سبزوار میں زراعت پر قناعت کی تھی
استرآباد میں ۸۶۷ھ میں فوت ہوا۔ اس کی لاش
سبزوار میں لے گئے وہیں دفن ہوا۔ آقا ملک نام
اور بایسنقر مرزا کے ندیموں میں پہلے شامل تھا پھر
صحبت سلاطین سے اعراض کیا۔

ای دل ہمہ اسباب جہان خواستہ گیر — باغ طرب بسبزہ آراستہ گیر
وانگاہ بر آن سبزہ شبی چون شبنم — بنشستہ و بامداد برخاستہ گیر

فرخی

یہ اون سات شاعروں میں سے ہے جو سلطان محمود کے مجلس خاص میں تھے
امیر خلف حاکم سیستان کا یہ غلام زادہ ہے امیر خلف کے
مستاصل ہو جانے کے بعد دہقانی کرتا رہا۔ اوس میں اوقات

بسر

بسر ہوتی تھی امیر نصر والی بلخ کی مدح میں قصیدہ کہہ کر بلخ میں پہنچا
پہلے امیر عمید سے جو وہاں کا امیر الامرا تھا ملاقات کی اوس نے
امتحاناً اس مضمون کے قصیدہ کی فرمایش کی کہ امیر نصر آج کل
بیرون شہر سیر بہار میں اور رمادیا نون کو داغ دلوانے میں
مشغول ہے فرخی نے یہ قصیدہ گزرانا جس میں یہ اشعار ہیں۔

دوش وقت نیم شب بوی بہار آورد باد — حبذا باد شمال و فرخا بوی بہار
باد گوئی مشک سودہ دارد اندر آستین — باغ گوئی لعبتان جلوہ دارد در کنار
نسترن لولوی بیضا دارد اندر مرسلہ — ارغوان لعل بدخشان دارد اندر گوشوار
تا برآمد جامہای سرخ گل بر شاخ گل — پنجہای دست مردم سر برون کرد از چنار
باغ بوقلمون لباس و راغ بوقلمون نمای — آب مروارید گون و ابر مروارید بار
راست پنداری کہ خلعتہای رنگین یافتند — باغہای پر نگار از داغگاہ شہریار

امیر الامرا بہت خوش ہوا اور امیر نصر کی خدمت میں اوسی کی وساطت سے
تقرب حاصل کیا آخر کار سلطان محمود کے ندیموں میں اسکو جگہ ملی
ایک مرتبہ انعام و اکرام سے مالامال ہو کر سمرقند جا رہا تھا شہر کے قریب

راہزنون نے لوٹ لیا فرخی وہین سے واپس ہوا سلطان کی مدح مین
اگر یہ قطعہ گزرانا اور گران بہا صلہ پایا۔

همہ نعیم سمرقند سربسر دیدم — نظارہ کردم در باغ و راغ و در دشت و وادی
چو بود کیسہ و جیب من از درم خالی — دلم ز صحن امل فرش خرمی بنوشت
بسی امل ہنر بارہا بہر شہری — شنیدہ بودم کوثر یکی بہشت
ہزار جنت دیدم ہزار کوثر بیش — ولی چہ سود کہ لب تشنہ باز خواہم گشت
چو دیدہ نعمت بیند بکف درم نبود — سر بریدہ بود در میان زرین طشت

صنعت سوال و جواب و لف و نشر مین کہتا ہے

ز دل بہ جود چہ خواہد ز فضل و لفظ چہ خواہد — دلش چہ آمد بحر و کفش چہ آمد کان
از آن چہ خیزد دُر وز این چہ ریزد زر — سخا کہ ورزد این و خرد کہ ورزد آن
ہنر نمود دو جہان کشا دکشاد — یکی بہ حسام و یکی بہ بسنان
برزم ریزد ریزد چہ چیز خون عدو — بصید گیرد گیرد چہ چیز شیر ژیان

آذری طوسی

عنوان

عنفوان شباب مین شاہرخ بن تیمور کے مدح سراؤن مین تہا۔ پہر تارک دنیا
ہو کر سلوک و تجرد مین تیس برس بسر کیے۔ بیاسی برس کی عمر مین
۸۶۶ھ مین انتقال کیا اسفراین مین دفن ہوا۔

شدیم پیر بعصیان و چشم آن داریم — کہ جرم ما بجوانان پارسا بخشند
رسول روز شمار آذری چہ غم داری — تو کیستی کہ در آن روز در شمار آئی

اسدی طوسی

فردوسی کا اوستاد ہے۔ کہتے ہین فردوسی نے مرتے وقت استاد سے
شاہنامہ کو تمام کرنے کی وصیت کی تہی داستان استیلائے
عرب بر عجم سے اسدی کا کلام ہے۔ آخر شاہنامہ تک
سلطان محمود کے دربار کے شعرائے سبعہ مین یہ بہی ہے۔

نشست از بر بارہ رہنمون — یکی بادپا کوہ ہامون ہیون
کم آسای و پویا زہنجار جوی — سبک پای و آسان رو و تیز پوی
شتابندہ از پیش و رہبر بپس — جہندہ چنان و گریزندہ رس
یکی دشت پیمای و پرندہ راغ — بدیدار و رفتار زاغ و نہ راغ
شبہ رنگ کہ پیکر و مشک دم — پری پوی و آہو تگ و گور سم

که اندام و مه ماز بشش و چرخ گرد — زمین کوب و دریا بر و ره نورد
به پستی چو باد و ببالا چو ابر — شتابد چو ماهی دلاور چو ببر
ز اندیشهٔ دل سبک پوی تر — ز رای خردمند ره جوی تر
چو شب بود لیکن چو بشتافتی — بتنگ روز بگذشته دریافتی

[illegible]

حکیم ابو القاسم فردوسی

دنیا میں اربعہ شعر کا رکن رکین ہے۔ باقی تینوں رکن اسکی اوستادی کو مانتے ہیں انوری کا قول ہے [illegible] — نظامی فرماتے ہیں سخن گوی پیشینه دانای طوس — که آراست روی سخن چون عروس سعدی رحمہ اللہ اس طرح یاد کرتے ہیں چه خوش گفت فردوسی پاک زاد — که رحمت بر آن تربت پاک باد

مثنوی محمود کی مدح میں

ز یزدان ابر شاه باد آفرین — که نازد باو تخت و تاج و نگین
بگیتی بکان اندرون زر نماند — که منشور نام ورا بر نخواند
جهان آفرین تا جهان آفرید — چو او مرزبانی نیامد پدید
جهاندار محمود شاه بزرگ — بآبشخور آرد همی میش و گرگ

ز کشمیر تا پیش دریای چین — برو شهریاران کنند آفرین
چو کودک لب از شیر مادر بشست — بگهواره محمود گوید نخست
به بزم اندرون آسمان وفاست — برزم اندرون شیر جنگ آزماست
بتن ژنده پیل و بجان جبرئیل — بکف ابر بهمن بدل رود نیل

قطعه

بیا بگو که پرویز از زمانه چه خورد — برو بپرس که کسری ز روزگار چه برد
گر او گرفت ممالک بدیگران بگذاشت — ور این نهاد خزاین بدیگران بسپرد

رباعی

تا چند نهی بر دل خود غصه و درد — تا جمع کنی سیم سپید و زر زرد
زان پیش که گرد نفس گرم تو سرد — با دوست بخور که دشمنت خواهد خورد

جبلی

عبد الواسع نام۔ غرجستان مولد۔ ہرات میں کسب کمال کیا۔ سلطان سنجر سلجوقی کے ستایشگروں میں ہے۔

قطعه بمضمون مفاخره

معدوم شد مروت و منسوخ شد وفا — زان هر دو نام ماند چو سیمرغ و کیمیا

شد راستی خیانت و شد زیرکی سفه — شد دوستی عداوت و شد مردمی هبا

هر عاقلی به زاویه‌ای مانده ممتحن — هر فاضلی به داهیه‌ای مانده مبتلا

و آن کس که گوید از ره دعوی کنون همی — کاندر میان خلق ممیز چو من کجا

دیوانه را همی نشناسد ز هوشیار — بیگانه را همی بگزیند بر آشنا

عالیست همتم به همه وقت چون فلک — صافیست نسبتم به همه نوع چون هوا

بر همت من است سخنهای من دلیل — بر نسبت من است هنرهای من گوا

هرگز ندیده و نشنیده است کس ز من — کردار ناستوده و گفتار ناسزا

در پای جاهلان نه پراگنده‌ام گهر — وز دست سفلگان نه پذیرفته‌ام عطا

این فخر بس مرا که ندیده است هیچ کس — در شعر من مذمت و در نظم من هجا

قطعه بی ثباتی عمر که بیان من

ای دل طمع مبر که خدای است مستعان — وی تن جزع مکن که جهانیست مستعار

بازیست مرگ و آدمیان نزد او تذرو — بادیست آدمی و عالمیان پیش او غبار

گر چون پلنگ پای نهی بر سر جبال — ور چون نهنگ جای کنی در بن بحار

از طرف آن بدر افگندت دور آسمان — در قعر این برآوردت جور روزگار

قصیده

قصیده

ز عید داد خبر خلق را طلوع هلال — به آخر رمضان و به اول شوال

تبارک الله از آن طرفه صورتی کو را — ز لاجورد بساط و ز گهر است بال

فتاده گویی بر فرش نیلگون گه رقص — ز ساق لعبت رقاصه نیمه خلخال

شنیده بودم ازین پیشتر که راه حسن — بود نشیمن آفات و مرکز اهوال

طریقهاش به تاریکی چو لیل حشر — مضیقهاش به تاریکی دل دجال

چو در مصاحبت تو بدیدم آن ره را — مرا معاینه شد کان حدیث بود محال

همی ز خار لعبت تو رست برگ سمن — همی ز خاره همین تو زاد آب زلال

مرا ز فاصله تو بود زیر ران آذری — تنی چو کوه شمام و تکی چو باد شمال

تکاوری که زمین از تحرک سم او — بود چو نقطه سیماب دایم اندر زلزال

قصیده که دو بیتین لف و نشر من

از طاعتش ستاره و از مدحتش فلک — از هیبتش زمانه و از بیمش آسمان

بسته میان چو رمح و گشاده دهن چو تیر — دل پر شرر چو تیغ و دو تا پشت چون کمان

نزاری قهستانی

بیس ہزار بیت کا دیوان اس کا ہے

قطعہ

حبشیست از رنگ رویت حبشی آیت زنگ است بمیان این دو کشور تو کجا مقام داری
حبشی سفید نبود حبشی نمک ندارد تو سفیدی و نہایت نمک تمام داری

سید حسن غزنوی

سرآمد فضلاے روزگار تھا۔ ان کی مجلس وعظ میں ایک دن ستر ہزار آدمی جمع ہو گیا جس میں چار ہزار مرید ان کے تھے۔ سلطان بہرام شاہ نے متوہم ہو کر اپنے ندیموں میں سے ایک شخص کو بھیجا۔ دو ننگی تلوارین اور ایک میان لیے ہوے۔ سید کی خدمت میں آیا اور کہا کہ سلطان چاہتے ہیں کہ دونوں تلوارین ایک میان میں رکھ دیجیے۔ سید مطلب سمجھ گئے۔ غزنین کو خیرباد کہا۔ حرمین کو روانہ ہو گئے۔ ۵۶۵ھ میں ولایت جوین میں انتقال کیا۔

قصیدہ

این منم

این منم یارب که چرخم سوی اختر میکشد چشمهٔ روشن بچاه تیره ام بر میکشد
این منم کاخر بصد خواری برابر در نهاد بازم اکنون با هزاران ناز در بر میکشد
در زمین هر لحظه چون قارون فروتر میشدم چون مسیحم مردم اکنون چرخ برتر میکشد
یاربم توفیق خدمت ده که ختم بنده داد پیش سلطان سلاطین شاه سنجر میکشد
آنکه از طبعش نسیم جر بانه میبرد وانکه از جودش بدامن ابر گوهر میکشد
از خداوندی قدم بر فرق گردون مینهد وز جوانمردی قلم بر هفت کشور میکشد
دُر فتاحش را افلاک از عقد انجم میبرد بار چترش را ملک در زیر شهپر میکشد
بانگ کوسش حلقه اندر گوش نصرت میکند گرد خیلش سرمه اندر چشم اختر میکشد

معذرت و استعطاف

ستاره حیش و زحل هیبت و سهیل مکین شهاب رمح و سها ناوک و هلال کمان
ابو المظفر بهرام شاه بن مسعود که هست نامش بر نامهٔ ظفر عنوان
گشاده دولت و دین چشم تا رود بر تخت نهاده جان و جهان گوش تا دهد فرمان
تبارک الله ازین ساعت خجسته سعود که باز گشت مظفر ز غزو هندستان

بجهان بکام و فلک بنده و ملک داعی | امید تازه و دولت قوی و بخت جوان
قوی دولت که مبادا اساسش ایزد که | بهر دروغ برین بندهٔ ضعیف گران
بدان خدای که هر روز در حقیقت او | نموده روشن چون آفتاب صد برهان
درین دوازده منظر هزار شمع افروخت | که تا بصبح قیامت همی بود تابان
بدان رسول که بر فرق آسمانش | ملک تعالی تاجی نهاد از فرقان
براحت دم جان بخش عیسی مریم | به بسطت کف پرنور موسی عمران
بحسن نغمهٔ داود و رفعت ادریس | بنظم ملک سلیمان و حکمت لقمان
بخوشنشینی عمر و بخوش حریفی بخت | بنقشبندی عقل و بدلگشائی جان
بدولت تو که بادا فزون و پاینده | بنعمت تو که باشد هنی و جاویدان
بخاک پایت کان دیده را سزد سرمه | بباد گرزت کان فتنه را بود طوفان
بساغر تو که او راست در دهن دیده | بخنجر تو که او راست در شکم دندان
بگوش تو که ازو گوش فتح شد آگاه | بچتر تو که ازو چشم چرخ شد حیران

بخطبه

بخطبهٔ که ز القاب تست نازنده | بخطه که ز انصاف تست آبادان
بهمت تو که اندکی ازو شود بسیار | برحمت تو که دشوار ازو شود آسان
بعهد تو که دراز است پیش او مدت | بعفو تو که فراخ است پیش او میدان
که حق نعمت یکروزهٔ ترا تا هست | فزون ز ریگ بیابان و قطرهٔ باران
بعمر خود نه فراموش کرده‌ام و نکنم | نه هیچ در دلم آید که هرگز این نتوان
خدایگانا گندم نخورده چون آدم | برون فتادم ناگه ز روضهٔ رضوان
شگفته گلبن دولت بصد هزار نگار | دریغ بلبل طبعم اسیر خارستان
خدای عز و جل داند ای سلیمان قدر | که همچو عنقا زین شرم گشته‌ام پنهان
اگر ندارم دل در هوای تو بادا | که موی در تن من گردد آتشین پیکان
وگر ندارم روا ز وفای تو بادا | که پوست بر تن من گردد آهنین زندان
مرا عزیز تو کردی بجستجوی یقین | کنون ذلیل مگردان بگفتگوی گمان

حکیم سنائی غزنوی

طبقهٔ حکماء میں فیلسوف کامل ہیں۔ اور حلقهٔ صوفیه میں عارف خدا رسا

شعرا میں انوری و خاقانی اور عرفا میں عارف روم ان کے معتقدین اور ستایشگروں میں ہیں ۵۴۵ھ میں وفات پائی۔

موعظۂ شاعرانہ

مکن در جسم و جان منزل که این دون است و آن والا / قدم زین هر دو بیرون نه نه اینجا باش و نه آنجا

بهر چه از راه وا مانی چه کفر آن حرف و چه ایمان / بهر چه از دوست وا مانی چه زشت آن نقش و چه زیبا

گواه رهرو آن باشد که سردش یابی از دوزخ / نشان عاشق آن باشد که خشکش یابی از دریا

سخن کز راه دین گوئی چه عبرانی چه سریانی / مکان کز بهر حق جوئی چه جابلقا چه جابلسا

مگو مغرور غافل را برای امن او حکمت / مده مخمور جاهل را ز بهر طبع او خرما

نه حرف از بهر آن آمد که سوزی زمرهٔ زنبور / نه حرف از بهر آن آمد که دزدی چادر زهرا

تو علم آموختی از حرص انگه ترس کاندر شب / چو دزدی با چراغ آید گزیده‌تر برد کالا

چو علمت هست خدمت کن چو دانایان که زشت آید / گرفته چینیان احرام و مکی خفته در بطحا

چو تن جان را مزین کن بعلم دین که زشت آید / ازین سو شاه عریان و از آنسو کوشک دیبا

ترا

ترا یزدان همی گوید که در دنیا مخور باده / ترا ترسا همی گوید که در صفرا مخور حلوا

ز بهر دین نگذاری حرام از حرمت یزدان / ولیک از بهر تن مانی حلال از گفتهٔ ترسا

مرا باری بحمد الله ز راه حکمت و همت / بسوے خط و قد برد عقل از خطهٔ اشیا

نخواهم لاجرم نعمت نه در دنیا نه در عقبی / همی گویم بهر ساعت چه در سرّا چه در ضرّا

که یارب مر سنائی را سنائی ده تو در حکمت / چنان کز وی برشک آید روان بوعلی سینا

نگردان عمر من چون گل که در طفلی شوم کشته / مگردان حرص من چون مل که در پیری شوم برنا

بحرص ار شربتی خوردم مگیر از من که بد کردم / بیابان بود و تابستان و آب سرد و استسقا

بهر چه از اولیا گفتند ازرقنی و فقنی / بهر چه از انبیا گویند آمنّا و صدقنا

موعظۂ عارفانہ

طلب ای عاشقان خوش رفتار / طرب ای شاهدان شیرین کار

تا کی از خانه هان ره صحرا / تا کی از کعبه هین در خمار

زین سپس دست ما و دامن دوست / بعد ازین گوش ما و حلقهٔ یار

در جهان شاهدی و ما فارغ / در قدح جرعه‌ای و ما هشیار

چه روی با کلاه در منبر   چه روی باز کام در گلزار
تره زاجی مگرد در سقلاب   خشک مغزی مپوی در تاتار
رخت بردار ازین سرای که هست   بام سوراخ و ابر طوفان بار
خود کلاه و سرت حجاب تو اند   تو میفزای بر کله دستار
گله آنگه نهی که در قدرت   ریگ در موزه کیک در شلوار
گرچه از مال و گندمت نبود   هم خزینه پرست و هم انبار
بس تفاخر مکن که اندر حشر   گندمت گژدم است و مالت مار
ره رها کرده از آنی گم   بعز ندانسته از آنی خوار
پاک شو بر فلک چو ابراهیم   گشته از عقل و جان و تن بیزار
نه بدان لعنت است بر ابلیس   که نداند همی یمین و یسار
زان بدان لعنت است کاندر دین   علم داند بعلم نکند کار
همچو نمرود قصد چرخ مکن   با دو تا کرکس و دو تا مردار

گر

گر دو بال از پرش کرده شد   هیچ طیار جعفر طیار
کی توان گشت حال عشق بعقل   کی توان سفت سنگ خاره بخار
هرکه از چوب مرکبی سازد   مرکب آسوده دان و مانده سوار
سائق و قائد صراط الله   به ز قرآن مدان و به ز اخبار
جز بدست و دل محمد نیست   حل و عقد خزینه اسرار
بر خود آنرا که پادشاهی نیست   سرکش و تو پادشه مشمار
تا ز اول خمش نشد مریم   در نیامد مسیح در گفتار
افسری کان نه دین نهد بر سر   خواهش افسر شمار و خواه افسار
نکند عشق نفس زنده قبول   نکند باز موش مرده شکار
هر چه از روی دین خری و خوری   در شمارت کشند روز شمار
بره و مرغ را بان ره کش   که بدان ره رسند در مقدار
جز بدین ظلم باشد ار بکشد   بی نمازی مسیح را از دار
گرد دنیا مگرد و حکمت جوی   زانکه این اندک است و آن بسیار

خواجگان بوده‌اند پیش از ما / در عطا سخت مهر و سست مهار

وین بخیلان وقت ما همه روز / راح خوارند و مستراح انبار

در بن چاه بین سر سرهنگ / بر سر دار بین تن بندار

تا نه بس روزگار خواهی دید / هم سپه مرده هم سپه‌سالار

در طریقت خود این دو باید بود / اول الحمد و آخر استغفار

گر سنائی ز یار ناهمتا / گله کرد از او شگفت مدار

آب را بین که چون همی نالد / هر دم از همنشین ناهموار

قصیدهٔ واعظانه

ای خداوندان مال الاعتبار الاعتبار / وی خداوندان قال الاعتذار الاعتذار

پیش از آن کاین جان عذر آور فرو ماند ز نطق / پیش از آن کاین چشم عبرت بین فرو ماند ز کار

پند گیرید ای سیاهیتان گرفته جای پند / عذر آرید ای سپیدیتان دمیده بر عذار

تا کی از دار الغروری ساختن دار السرور / تا کی از دار الفراری ساختن دار القرار

ننگ ناید مر شما را زین سگان پر فساد / دل نگیرد مر شما را زین خران بافسار

گ

گر موافق خواهی ای مهدی برآ از آسمان / ور مخالف خواهی ای دجال از صفاهان برآر

بوده دار عشق دان رسم ملامت بر فقیر / پاسبان در شناس آن آب تلخ اندر بخار

ای سبا جنبا که اندر حشر خواهد بود از آنک / هست با قدرش بصیر و نقدها بس کم عیار

عقل ضروی کی تواند گشت بر گیهان محیط / عنکبوتی کی تواند کرد سیمرغی شکار

کی شود ملک تو عالم تا تو باشی ملک آن / کی بود اهل نثار آنکس که برچیند نثار

شاعران را از شمار راد یا مشمر که هست / جان عیسی آسمان و جان طوطی شاخسار

باش تا کل یابی آنها را که امروزند جزو / باش تا گل بینی آنها را که امروزند خار

گرچه پیوسته است لبس و دور است ایشان از کار بعد / گرچه نزدیک است بس دور است از گوش گوشوار

حرص و شهوت را تو بیدار و تو خفته خوش مجنب / چون علنگی بر زمین ای موشکی بر سیار

مال داری لیک و زر است و بال اندر نهر / کشت کردی لیک خوش‌ت آن خلیج در کشتزار

حق همی گوید بده تا ده مکافاتت دهم / آن بخیلی بین که آسانت نبی در شمار

این شرط مومنی باشد که در ایمان تو / حق همی خاک نباید خاک بر سر گیر استوار

خشم و شهوت مار و طاوس اند در ترکیب تو   نفس را این پایمزد و دیو را آن دستیار

کی توانستی برون آورد آدم را ز خلد   گر نبودی راهبر ابلیس را طاوس و مار

قصیده واعظانه

درگه خلق زرق و فریبست و هوس   کار در کار خداوند جهان مسکین و بس

هر که او نام کسی یافت از آن درگه یافت   ای برادر کس او باش و میندیش ز کس

بنده خاص ملک باش که با داغ ملک   روزها ایمنی از شحنه و شبها ز عسس

گرچه با طاعتی از حضرت او لا تأمن   گرچه با معصیتی از در او لا تیأس

گرچه خوبی بسوی زشت بخواری منگر   کاندرین ملک چو طاوس بکار است مگس

اس قصیده کے اشعار زبان زد مین

برگ بی برگی نداری لاف درویشی مزن   رخ چو عیاران نداری جان چو نامردان مکن

یا برو همچون زنان رنگی و بویی پیش گیر   یا چو مردان اندر آ و گوی در میدان فکن

هرچه بینی جز هوا آن دین بود بر جان نگار   هرچه بینی جز خدا آن بت بود درهم شکن

چون

چون دل و جان زیر پایت نطع شد پای بکوب   چون دو کون اندر دو دستت جمع شد دستی بزن

سر برآر از گلشن تحقیق تا در کوی دین   کشتگان زنده بینی انجمن در انجمن

در یکی صف کشتگان بینی به تیغی چون حسین   در دگر صف خستگان بینی به زهری چون حسن

درد دین خود بوالعجب دردیست کاندر وی چو شمع   چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن

هر کسی از رنگ و گفتاری بدین ره کی رسد   درد باید صبر سوز و مرد باید گام زن

قرنها باید که تا یک کودکی از لطف طبع   عاقلی کامل شود یا فاضلی صاحب سخن

سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب   لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن

ماهها باید که تا یک مشت پشم از پشت میش   صوفیی را خرقه گردد یا حماری را رسن

هفته‌ها باید که تا یک پنبه از آب و گل   شاهدی را حله گردد یا شهیدی را کفن

روزها باید کشیدن انتظار [illegible]   تا که در جوف صدف باران شود در عدن

صدق و اخلاص و درستی باید و عمر دراز   تا قرین حق شود صاحب قرانی در قرن

با دو قبله در ره توحید نتوان رفت راست   یا رضای دوست باید یا هوای خویشتن

حکمت وغیره

گوئی که بعد ما چه کنند و کجا روند | فرزندگان و دخترگان یتیم ما
خود یاد ناوری که چه کردند و چون شدند | آن مادران و آن پدران قدیم ما

قطعہ

با همه خلق جهان گرچه از آن | بیشتر گمره و کمتر برهند
آن چنان زی که بمیری برهی | نه چنان زی که بمیری برهند

قطعہ حکیمانہ

کسی کش خرد رهنمون است اگر | بگیتی ره در رسم الفت نورزد
که صحبت نفاقی است یا اتفاقی | دل مرد دانا ازین هر دو لرزد
که گر خود نفاقی است آزار جان آید | دگر اتفاقی است هجران نیرزد

قطعہ مذمت مے میں

نکند دانا مستی نخورد عاقل مے | ننهد مرد خردمند سوی پستی پے
چه خوری چیزی کز خوردن آن چیز ترا | نے چون سرو نماید بنظر سرو چو نے
گر کنی بخشش گویند که مے کرد نه او | ور کنی عربده گویند که او کرد نه مے

قطعہ

قطعہ مذمہ اہل دنیا میں

این جهان بر مثال مرداری است | کرگسان گرد او هزار هزار
این مر آن را همی زند مخلب | آن مر این را همی زند منقار
آخر الامر بر پرند همه | وز همه باز ماند این مردار

رباعی

ای آنکه توئی از چهار گوهر شده هست | زینت ز تو در جهان معنی نیست
در چشم آبی و آتشی اندر دل | بر سر خاکی و بادی اندر کف دست

رباعی

بختی نه که با دوست در آمیزم من | عقلی نه که از عشق بپرهیزم من
دستی نه که با قضا در آویزم من | پائی نه که از میانه بگریزم من

امیر حسینی سادات

مولد انکا غور اور مسکن ہرات ہے شیخ شہاب الدین سہروردی کے مریدوں میں اور شیخ اوحدی کرمانی و شیخ عراقی کے ندیموں میں تھے مثنوی زاد المسافرین ان کے مقالات سے ہے یہ حکایت اس سے نقل کیجاتی ہے - حکایۂ مثنوی میں

این طرفه حکایتیست بنگر / روزی ز قضا ملک سکندر

میرفت و همه سپاه با او / آن حشمت و مال و جاه با او

ناگه بخرابه گذر کرد / پیری ز خرابه سر بدر کرد

پیری نه که آفتاب پرنور / در چشم سکندر آمد از دور

پرسید که این چه شاید آخر / این کیست که می نماید آخر

در گوشه این مغاک دلگیر / بیهوده نباشد این چنین پیر

آمد بر آن مغاک پرنور / پیر از سر وقت خود نشد دور

چون باز نکرد سوی او چشم / پرسید سکندرش بصد خشم

گفت ای غول این گذرگاه / غافل چه نشسته در این راه

بهر چه نکردی احترامم / آخر نه سکندر است نامم

دانی که منم به بخت فیروز / پشت همه روی عالم امروز

دریا دل و آفتاب رایم / فرق فلک است زیر پایم

پیر از سر وقت بانگ برزد / گفت این همه نیم جو نیرزد

نی

نی پشتم و نه روی عالمی تو / یکدانه ز کشت آدمی تو

دوران فلک که بیشمار است / هر ساعتش از تو صد هزار است

نی غول نه غافلم درین کوی / هشیارتر از تو ام بصد روی

از روز پسین چو آگهم من / چون منتظران درین همی من

غافل تویی کز برای بیشی / مغرور دو روزه عمر خویشی

دو بنده من که حرص و آزند / بر تو همه روز سرفرازند

با من چه برابری کنی تو / چون بنده بنده منی تو

گریان شده زین سخن سکندر / بفگند کلاه شاهی از سر

از خجلت خود نفیر میزد / سر بر کف پای پیر میزد

پیر از سر حال ره نمودش / کاندر همه وقت یار بودش

ولی

شاعر صاحب دیوان ہے وطن ان کا دشت بیاض ولایت قاین سے ہے

غزل

[illegible]

چون بد و نیک من سرشته خرمن سپند — آه اگر آنچه کرده‌ام همه از من سپند

سبب آنکه چه پرسی ز ولی لایق نیست — که زمانه زدگان باعث تشویش سپند

مولانا اوحدی کرمانی

مشاہیر صوفیہ میں ہیں۔ شیخ محی الدین کی صحبت سے مستفیض ہوئے ہیں پیر حسینی سادات اوحدی مراغہ ان کے نامی مریدوں میں تھے

رباعی

در مدرسہ با جواب گفتار بسیت — در مشکدہا صلیب و زنار بسیت

سر تا سر آفاق بهیچ نخرد — یارب چه متاعم که خریدار نیست

عماد فقیہ

کرمان میں جن دنوں آل مظفر نے ظہور کیا ہے اس کی خانقاہ مرجع خاص و عام اور مجمع علما و عرفائے عظام تھی

قطعہ واعظانہ

بر لوح جان نوشته‌ام از گفته پدر — روز ازل که تربیتم جو نیرزد ۱۰۰

کای طفل اگر بصحبت استاد رسی — شوخی مکن بچشم حقارت در او مبین

گر در جهان دلی ز تو خرم نمی‌شود — باری چنان مکن که شود خاطری حزین

بر شیر از آن شدند بزرگان دین سوار — کاهسته تر ز مور گذشتند بر زمین

باری بحر خدا متوان بجوشش عماد — با مستعان عونک ایاک نستعین

وحشی یزدی

وطن کرمان ہے مسکن یزد تھا۔ اس سبب سے یزدی مشہور ہیں شاہ طہماسپ کی مدح میں کہتے ہیں

آنکه جان بخش و جهانبان باشد — لطف و قهر خدا یکسان باشد

شاه طهماسپ آنکه در دوستش — ضامن رزق انس و جان باشد

کبک را در پناه مرحمتش — شهپر باز سایبان باشد

صعوه را در پناه معدلتش — حلقه مار آشیان باشد

کسائی مروزی

کہ تجرید رودکی کا معاصر ہے سلطان محمود کی مدح کی ہے

یہ دو شعر مرثیہ کے ہیں۔

غنازه تو ندانم کدام حادثه بود — که دیده‌ها همه مصقول کرد و دل مجروح
ز آب دیده چو طوفان نوح شد همه رو — غنازه تو در آن آب همچو کشتی نوح

عمر خیام نیشاپوری

حکیم مہندس صاحب رصد گذرا ہے۔ سلطان سنجر کے برابر تخت پر بیٹھا جاتا تھا۔

رباعی

این کوزه چو من عاشق زاری بوده است — در بند سر زلف نگاری بوده است
این دسته که بر گردن وی می‌بینی — دستی است که در گردن یاری بوده است

رباعی اپنے نفس کے بیان میں

یک نان به دو روز اگر شود حاصل مرد — وز کوزه شکسته دمی آبی سرد
محکوم کم از خودی چرا باید بود — یا خدمت چون خودی چرا باید کرد

رباعی

آنانکه محیط فضل و آداب شدند — از جمع کمال شمع اصحاب شدند
ره زین شب تاریک نبردند برون — گفتند فسانه‌ای و در خواب شدند

رباعی

جو نیز زد

۱۰

گر گوهر طاعتت نسفتم هرگز — ور گرد گنه ز رخ نرفتم هرگز
نومید نیم ز بارگاه کرمت — زیرا که یکی را دو نگفتم هرگز

رباعی

با نفس همیشه در نبردم چه کنم — وز کرده خویشتن به دردم چه کنم
گیرم که ز من درگذرانی بکرم — زین شرم که دانی که چه کردم چه کنم

رباعی

از تن چو برفت جان پاک من و تو — خشتی دو نهند بر مغاک من و تو
وانگاه برای خشت گور دگران — در کالبدی کشند خاک من و تو

رباعی

آنم که پدید گشتم از قدرت تو — پرورده شدم به ناز در نعمت تو
صد سال به امتحان گنه خواهم کرد — تا جرم من است بیش یا رحمت تو

مولانا لطف اللہ نیشاپوری

فاضل بزرگ عارف کامل فن شعر میں ماہر۔ امیر تیمور کا معاصر تھا۔
سن [illegible] میں وفات پائی

رباعی

از جود تو خیره ای شه با فرهنگ   از هیبت تو بریزد اندر صف جنگ
فیروزه ز کان در ز صدف لعل ز سنگ   تیزی ز سنان زه ز کمان پر ز خدنگ

ندائی نیشاپوری

شاہ [illegible] شاعروں [illegible] میں رہا

قطعه

من شمع جان گدازم تو صبح جان فزائی   سوزم گرت نه بینم میرم چو رخ نمائی
نزدیک این چنینم دور آنچنان که گفتم   نه تاب وصل دارم نه طاقت جدائی

نظیری نیشاپوری

ہندوستان میں خان خانان کے ندیموں میں تھا۔

غزل

فنا بودی که مست صبح شی آزرده جانی را   بقدر روز محشر طول [illegible] را

آ جو بیرزد

سوالی کن ز من ابرو تا غوغا شہر افتد   که اعجاز فلانی کرد گویائی زبانی را
بهر زخمی که مسکین بند کالای وفا خورست   پس از عمری گذار افتاد در ما کاردانی را
کتاب منقبت گر نخواند آدمی عام است   نخواند تا ز حرف آشنائی داستانی را
منم امروز نظیری کیست چون می آید از آن کو   بحال مرگ دیدم بر سر ره ناتوانی را

ابو اسمعیل هروی

شیخ ابو الحسن خرقانی کے مریدوں میں ہے۔

رباعی

من بنده عاصیم رضای تو کجاست   تاریک دلم نور و ضیای تو کجاست
ما را تو بہشت اگر بطاعت بخشی   آن بیع بود لطف و عطای تو کجاست

حکیم ازرقی هروی

طغان شاہ سلجوقی کے ندیموں میں ہے کتاب الفیہ شلفیہ بادشاہ کیلئے اسی نے لکھی۔ خواجہ عبد اللہ انصاری کے مریدوں میں ہے۔ ابو بکر نام ۵۲۷ھ میں وفات پائی۔

صفحہ عوض

یکی برکه ژرف در صحن بستان — چو جان خردمند و طبع سخنور
نهادش نه دریا نه کوثر ولیکن — بژرفی چو دریا بپاکی چو کوثر
روان اندران ماهی سیم سیما — چو ماه نو اندر سپهر منور

صفت اسب

فلک سیر آن باد کوه پیکر — که با آب و آتش بود پیدا برابر
بهنگام تندی و هنگام نرمی — سبک تر ز کشتی گران تر ز لنگر
بچشم و بموی و بسم و سرین گره — چو جزع و چو مشک و چو پولاد و مرمر
بر کبر پلنگ و برفتار شاهین — بقد همایون و بزور غضنفر

بنائی هروی.

معمار کا لڑکا ہے۔ شعر میں خداداد مہارت و فطری کمال رکھتا تھا۔
ماوراء النہر میں سلطان علی میرزا و شیخ شیبانی کے مصاحبوں میں رہا ہے۔

قصیدہ

شکایۂ اہل دنیا

بد انجم لیلاً کهذا الکواعب — فروزنده از حلقه‌های ذوائب (جمع ذوابه)
شب عقد زهرت ادا خطبه گوئی — زد انجم چند آیت آورده خاطب
برآورده رویش جبین لعبتان را — ز صندوق بازی سپهر ملاعب
شبی این چنین من ز فقد مقاصد — ز فقد مقاصد ز فرط مصائب
بر دوش ضمیران علوی مشاور — بپاکیزه طبعان قدسی مخاطب
که تا چند سرگشته گردم ز گردون — پریشان بود خاطرم چون کواکب
بصد رشته در دام کس پای بسته — مگس وار در دام قید عناکب
بجمعی قرین گشته از اهل دنیا — همه بر سر جیفه با هم مغاضب
بجنگ همه دل برده دست از ضیاغم — بمکر و حیل برده سبق از ثعالب
گر آن جا بری قطعها از قصائد — دگر آوری نسخها از مذاهب
نگویند این قطعه نظمیست با اثر — نه بینند کاین نسخه هست از اطایب
همه تلخ طینت چو سم افاعی — همه کج طبیعت چو دم عقارب

سحابی استرآبادی

مدتوں کوچۂ نظم میں گل افشانی کرکے مجاور آستانۂ رضویہ

وتحصیل علوم مین مشغول ہوگیا اسکے رباعیات بہت ہین -

رباعی

در ہر که رسی نکو ببین کو نیکوست | کاو خواسته و ساخته حضرت اوست
بر بی سر و سامانی من عیب مکن | شاید که مراد دوست چنین دارد دوست

رباعی حکمت

عالم بخروش لا اله الا ہوست | غافل بگمان که دشمن است این یا دوست
دریا بوجود خویش موجی دارد | خس پندارد که این کشاکش با اوست

رباعی

با عشق ہوس باز نخواہد بودن | در باشد بسیار نخواہد بودن
با مرغ ہوا مرغ سرا گر پرد | بیش از سر دیوار نخواہد بودن

نظام استرآبادی

مدح اہل بیت علیہم السلام مین قصاید غرا کہتا ہے .

قطعه

با صد ہزار دیده بگرد جہان بپہر | جویای آدمیست ولی آدمی کجاست
در صد گہر نه که صافی خاطر ز دست | از امتزاج خاک بود گل که بی صفاست

مسعود

مسعود سعد سلمان جرجانی

والد انکے سعد بن سلمان جرجان سے غزنین گئے - آخر عہد سلطان مسعود بن محمود مین مسعود سعد پیدا ہوا پادشاہ وقت نے حاسدون کی در اندازی سے بگمان بد اسے قید مین رکہا -

تشبیب و حسن تخلص

سپاه ابر نیسانی ز دریا رفت بر صحرا | نثار لؤلؤ لالا ببحر آرد از دریا
نسیم باغ شد پر از بستان عنبر اشہب | بخار بحر شد پر از لبحر الولوی لالا
فلک شد پس نیلی ہوا در چادر کحلی | زمین در فرش زنگاری گم اندر حله خارا
زمین خشک شد سیراب و باغ زرد شد اخضر | ہوا تیره شد روشن جہان پیر شد برنا
کنون بینی تو از سبزه ہزاران فرش میناگون | کنون بینی تو از گلبن ہزاران حله دیبا
زمین چون روی مه رویان برنگ و سبزه رومی ہا | ہوا چون زلف دلجویان ببوی عنبر سارا
ز خنده لاله شد گیتی چو خلق خسرو گیتی | ز گریان ابر شد دنیا چو طبع خسرو دنیا

تہنیت فتح مین کہتا ہے

شکوفه طرب آورد شاخ عشرت بار | که بوی نصرت و فتح آید از نسیم بہار

در این بشارت مطرب نوای نغمه بزن — بدین سعادت ساقی نبید لعل بیار

که بازگشت به پیروزی از جهاد و غزا — لوای دولت مسعود شاه دولت‌یار

تهنیت فتح هندوستان

عزم تو در گرم خیزی آتشین راید سپاه — حزم تو در هر مقامی آهنین دارد حصار

زان نهنگ کوه شخص و زان آهن بر چرخ دور — زان هیون ابر سیر و زان عقاب باد سار

کوه با مغز کفیده چرخ باردی سیاه — ابرها پر شکسته بادپایان فگار

یک شب از دهگان بجا انگیزیدی لشکران — چون زمانه زود رو و چون قضا ناگه گذار

کوهها در هم شکسته آبها بر هم زده — تازیان اندر عنان و بختیان اندر مهار

صبحدم ناگه چو بانگ تکبیر بگشادی عنان — خاست از هر سو خروش گیر گیر و دار دار

چاشتگه باگشته و نابسته زان لقعت نماید — یک سر پیکار جوی و یک تن زنهار دار

از برای آنکه در پیکار گرد روی هوا — پر ستاره آسمانی کردی از دود شرار

چون سمن زار ازو گند زمین پس ساع از استخوان — دشتهایی را که از خون کرده چون لاله زار

ره نوشتی فتح و نصرت یارمند و شیرگیر — بازگشتی بخت و دولت بر یمین و بر یسار

ره بریدی و ترا توفیق یزدان راهبر — جنگ جستی و ترا اقبال سلطان دستیار

قصیده

دلا چه داری اندوه شاد کامی جوی — بنار غم چه گدازی بساز و لهو گداز

اگر سپهر بگردد در حال خود تو مگرد — و گر زمانه نسازد تو با زمانه بساز

کسی که دارد غم کش بود خداوندی — بسان خسرو محمود شاه بنده نواز

ذکر خزان و رجوع بصلح

طبع هوا بگشت و دگرگونه شد جهان — حال زمین دگر شد از گشت آسمان

گوئی که کاروانی از زعفران تر — آمد بباغ و باد بزد راه کاروان

باد صبا همی جهد اکنون از آن نشاط — کش هست بیکرانه دبی و زان زعفران

نه از جنبش ملال و نه از سیر ماندگی — گوئی که هست مرکب شاهنشه جهان

هندوستان سے غزنین کو مراجعت

شهر هیش بود هم بوم هندستان — اگرچه بود بخوبی چو روی حور العین

رهی گذاشته ام کو نهیب وحشت آن — بسوی دوزخ تازد همیشه دیو لعین

عنان بخت گرفته سوار مجلس تو — همی کشیده مرا تا بحضرت غزنین

[illegible]

دعات کردم پیوسته با دل تحقیق — ثنات گویم همواره بر سر تحسین

بنزد خالق والله که مستجاب آن — بنزد خلقان حقا که منتخب این

شاعر پابزنجیر قید ہے اور رشیدی نے اپنا قصیدہ اوس کے پاس بھیجا ہے

نسیم روح فزا آمد از طریق وداد — بمن سپرد یکی درج پر ز در عدن

یکی ز رمز چه گویم قصیده دیدم — چو از زمانه بهار و چو از بهار چمن

حقیقتم شد چون گردمی سواد از من — ز لفظ و معنی آن شد معطر و روشن

که هست شعر رشیدی حکیم دیمتا — به تیغ تیز قلم شاعر بلند سخن

بعهد شعرش بشناختیم ز دور آری — ز دور بوی خبر گویدت ز مشک ختن

چو آسمانی پر زهره و مه و پروین — چو بوستانی پر لاله و گل و سوسن

زهی چو روز جوانی گزیده در هر باب — خهی چو دانش پیری ستوده در هر فن

بشعر تنها بپذیر عذر من کامروز — رهانه سخت حرون است ادهم توسن

نه دشمن آید زی من نه من توم بر دوست — که اژدهائی دارم نهفته در دامن

دو سر او را در هر سری دهانی باز — گرفته هر سر او ساق پای من بدهن

گزند

گزند کرد نیارد مرا که چون گردن — همی بخوانم بر وی مدیح شاه زمن

شدت قید و بند کی شکایت کرتا ہے۔

در حبس و بند نیز بدار خدم استوار — تا گرد من نمانند ده تن نگاهبان

هر ده نشسته بر در و بر بام سمج من — با یکدگر دمادم گویند هر زمان

هین برجهید زود که حیلت گری او — کز آفتاب پل کند از سایه نردبان

گیرم که ساخته شوم از بهر کارزار — بیرون جهم ز گوشه این سمج ناگهان

با چند کس برآیم در قلعه گر من — شیری شوم ز بانگ گر دیلی شوم دمان

پس بی سلاح جنگ چگونه کنم مگر — من سینه را سپر کنم و پشت را کمان

زیرا که سخت گشت از رنج اندهان این — چونانکه خمیده گشت از بار محنت آن

قید میں جینے سے بیزار ہے۔

گردون بدرد و رنج مرا کشته بود دیر — بیهوده عمرم ار نشدی لطف جانفزای

از دیده گاه پاشم من در یتیمی — در طبع گه خرامم در باغ دلگشای

گردون چه خواهد از من گشته ضعیف — گیتی چه خواهد از من درمانده گدای

ای محنت ار نه کوه شدی ساعتی برو — وی دولت ار نه باد شدی لحظه بپای

ای دیده سعادت تاریک شو مبین — وی مادر امید سترون شو و مزای

از اژدهای چرخ دلم بیشتر بخور / از آسیای حبس تنم تنگتر بسای
عبرت دلاتا ہے

آسان گذران کار جهان گذران را / زیرا که خردمند جهان خواند جهان را
جان آو زبان است و زبان دشمن جانست / گر جانت بکار است نگهدار زبان را

اس قطعہ میں امتداد زمانہ حبس کی شکایت کرتا ہے

پنجاه و شش رفت ز تاریخ عمر من / شد سودمند مدت و ناسودمند ماند
و امروز بر یقین و گمانم ز عمر خویش / دانم که چند رفت و ندانم که چند ماند
فهرست عمر من همه تاریخ و بند بود / از حبس ماند عبرت و از بند پند ماند
از قصد بدسگالان و ز غمز حاسدان / جان در بلا فتاد و تن اندر گزند ماند
لیکن بشکر گویم کز طبع پاک من / چندین هزار بیت بدیع بلند ماند

رباعی

با همت باز باش و با کبر پلنگ / زیبا بگه شکار و پیروز بجنگ
کم کن بر عندلیب و طاوس درنگ / کانجا همه آواز است اینجا همه رنگ

اس

اس رباعی میں اپنی اسیری پر عبرت دلاتا ہے۔

نه همت مرا بشادئی دسترسی / نه گفت توانم غم خود را بکسی
صد غم دارم نهفته در هر نفسی / در من نگرید و شکر گوئید بسی

مذمت ابنائے زمانہ بطرز شہر آشوب

آن قوم که ایشان ره احرار سپردند / احوال جهان باطل و بازیچه شمردند
مخنث نگان را بکرم دست گرفتند / چون دست گرفتند بر و پای فشردند
ایشان همه رفتند و جهان جمله مشتی / زین ناکس و نامردم و نامرد سپردند
هنگام طمع شوخ تر از گربه و گرگ اند / در وقت کرم شوم تر از غرچه و گردند
خو جمله تو کیسه و کاسه که از بخل / نام کرم از نامهٔ هستی بستردند
زان قوم که ما دیدیم امروز کسی نیست / گوئی که بیکبار همه پاک بمردند
وین نیز عجب تر که همه از بخت بد ما / با خود همه چیزی چو بمردند ببردند

فخر الدولہ عمید الدین دیلائی

سلاطین ہندوستان کی خدمت میں مدتوں رہا ہے شاعر فیلسوف ہے
پچھتّوں برس کی عمر عزت و احترام سے بسر کر کے سفر آخرت کیا۔

لئیم و بخیل کی مذمت کرتا ہے

خواجه بغزه و لیکن ز زورم گشت مشغول و لیکن بشکم
میزبان بود و لیکن برباط نام آورد و لیکن بدرم
سر برآورد و لیکن بفضول دل تہی کرد و لیکن ز کرم
بس حریص است و لیکن بحرام بس جواد است و لیکن بحرم
جاودان باد و لیکن بسقر سالہا باد و لیکن بسقم

فدائی لاہجی

شاہ اسمعیل صفوی کے زمانہ میں سفیر ہو کر محمد شیبانی کے پاس گیا۔ وہان بھی اپنی سخنوری کا سکہ بٹھا کر آیا۔ آخر کار دعا و توبہ پڑہ کر شیراز میں عبادت الٰہی میں آخر عمر تک مشغول رہا۔

رنگ تغزل

دہ کہ تو غم خویش نہفتن نتوانم از بیم رقیبان بتو گفتن نتوانم
طالع نگر ای شوخ کہ چون در سخن آئی بیخود شوم از شوق و شنفتن نتوانم

شوخی

شوخی دل و دین برد بعتاب زہ فدائی وین طرفہ کہ میدانم و گفتن نتوانم

طالب آملی

مدتون ہندوستان میں سلطان سلیم کے دربار میں رہا ہے
اس قطعہ میں پادشاہ کو متنبہ کرنا مقصود ہے

ہستند فی المثل گلہ گوسفند خلق کا ورا خدای صاحب و راعی شبان بود
صاحب بکار او دگری را شبان کند چون بنگرد کہ با گلہ نا مہربان بود

جمال الدین اصفہانی

طبقہ فضلا و کملا وقت میں سے ہے خاقانی کا معاصر ہے سلطان خوارزم شاہ کے عہد میں گزرا ہے۔
قصیدہ شکایۂ ابنای زمانہ میں

ازین مقرنس زنگار خورد دود اندود مرا بکام بد اندیش چند باید بود
بآہ ازین قفس آبگون برآرم گرد باشک ازین کرہ آتشین برآرم دود
نہ پای غیرت من عرصۂ امید سپرد نہ دست ہمت من دامن مراد بسود
حسود گو شدہ تا فضل من شود تاریک کجا تواند خورشید را بگل اندود

بدان خدای که در خوان پادشاهی او / به نیم پشه رسد کاسه سر نمرود

که نزد همت من بس تفاوتی نکند / از آنچه چرخ بمن داد یا ز من بربود

نه از تواضع ما زبون دون بودن / نه ظلم باشد خوردن قفا ز دست یهود

چو کرم پیله ز من اطلسی طمع دارند / اگر دهند بعمر یکی به نیم برگ از تود

زین الدین اصفهانی

اسکی مثنوی شاپور و شاہباز سے یہ موعظہ نقل کیا جاتا ہے،

شبی بازی بہ بازی گفت در دشت / که تا کے کوه و صحرا میتوان گشت

بیا تا سوے شہر آریم پرواز / که با شهزادگان باشیم دمساز

بشبها شمع کافوری گدازیم / بروز با شهان نخجیر بازیم

جوابش داد آن باز نکو رای / که ای نادان دون همت سراپای

تمام عمر اگر در کوهساران / جفای برف بینی جور باران

کشی در هر نفس صد گونه خواری / ز چنگال عقابان شکاری

بسی بهتر که در تخت زر اندود / دمی محکوم حکم دیگری بود

حکیم

حکیم شفائی اصفهانی

شاہ عباس صفوی کے ندیموں میں تہا اور طبیب حاذق و شاعر مفلق اپنے زمانہ کا تہا۔

رنگ تغزل

بدوستی تو خصمند عالمی با من / هزار دشمن و یک دوست مشکل افتاده است

ز گردباد بیابان همی نمی آید / غبار کیست که دنبال محمل افتاده است

فریدالدین احول

اساتذہ شعراے اصفہان میں ہے۔ کہتے ہیں کہ امامی ہروی کا معاصر تہا۔

تشبیب بہار و حسن تخلص

نقطہ فصل ربیع انقلاب آمد پدید / در بره از برج ماهی آفتاب آمد پدید

ربع مسکون گشت چون ربع اسطرلاب از نقوش / تا ز احکام منجم فتح باب آمد پدید

هر کجا بارید ژاله لاله بالید از زمین / هر کجا خاک و سراب آب و شراب آمد پدید

ای عجب گر فندق سیمین ژاله بشکند / شیشه شامی که بر آب از حباب آمد پدید

تا که بنشیند غبار از روی میدان هوا / آب از خرطوم پیلان سحاب آمد پدید

از صبا در جام مل برگ گل لعل اوفتاد ۔ ور هوا در گوش گل در خوشاب آمد پدید

بر لب آب جو و بر آب رود تیهو در جبال ۔ از فروغ لاله و سبزه خضاب آمد پدید

هفت رنگ است از حیا قوس قزح تا فوق او ۔ طاق ایوان شه مالک رقاب آمد پدید

کمال الدین اسمعیل

اصفہان میں خلاق المعانی اس کا لقب تھا اوکتائی قاآن نے اصفہان میں جب قتل عام کیا ہے اوسی میں یہ بھی مارا گیا۔

اپنے فرزند کا مرثیہ کہتا ہے۔

همرهان نازنینم از سفر باز آمدند ۔ بدگمانم تا چرا آن سیمبر باز آمدند

از رهش حنظل آوردند و صبر از بهر ما ۔ گرچه خود با تنگها قند و شکر باز آمدند

چون ندیدم در میان کاروان معشوق خویش ۔ گفتم آیا از چه اینها زود تر باز آمدند

او مگر از نازکی آهسته تر میراند اسپ ۔ یا خود ایشان از رهِ دیگر مگر باز آمدند

شرط همراهی نبد کان سایه پرورد مرا ۔ باز پس ماندند و خود با شور و شر باز آمدند

قرة العین مرا تنها بجا بگذاشتند ۔ در بیابانی و خود با [illegible] باز آمدند

دوستان و یارکان از بهر استقبال او ۔ همچو من بر پای رفتند و بسر باز آمدند

چشم

چشم روشن چون شتابان ره پیش او رفتند باز ۔ جامه بر دریده چو صبح اندر سحر باز آمدند

بر نشاط طوی او همسایگان گرد او ۔ مطربان رفتند لیکن نوحه گر باز آمدند

آه از آن ساعت که همزادان او با چشم تر ۔ بی برادر خون چکان از دیده تر باز آمدند

نازنین خویش را با بار و خر کردم براه ۔ بار ماند آن نازنینم بار و خر باز آمدند

یارب او را بهره در گردان ز سود آخرت ۔ گر رفیقانش ز دنیا بهره ور باز آمدند

لغز کشتی

چیست آن سیاح کاو در دیده دریا گذر ۔ مرغکی کاو بال و پر بی پای باشد در سفر

رهبر خلق است و او را خود نه چشم آید نه گوش ۔ نام او طیار و او را خود نه بال آید نه پر

اعتماد اهل دنیا بر وجود بی ثبات ۔ آب دریا تا کمرگاه وی و وی بی خطر

در میان بحر همچون بحر با خشک لب ۔ باشدش بیم هلاک آنگه که شد لبهاش تر

میرود در سینه همچون مار زنهار دیده با ۔ وانگهی باشد گرد دم بر آورده ز سر

حاش لله گر آید پای او در ری بسنگ ۔ پشت خلقی بشکند از بیم مال و بیم سر

واژگونه خانه دیوار و در مانند هم | سقف او در زیر پای او ستون بر زبر

ساکنان او نبیند نشنیده از طوفان نوح | در همه بنیاد دیوار او کوتاه‌تر

طرفه‌تر آنست کاو را زندگی چون آن بود | کآب را در اندرون او پدید آید گهر

باد او را تازیانه خاک او تاخته | آتش او را خصم جان و آب او را پی سپر

در همه بحری شود جاش اگر اندر بحر | بحر شعر و بحر جود پادشاه بحر و بر

موعظه در حسب حال نوائی

بصد هزار زبان گفت در خم سپری | که این نه جای قرارست خیز و جا پرداز

فرو شدست بگل اسب ضعف پا بکشش | بر آمدست ز گریبان عجز سر به فراز

چو جلوه‌گاه چو صلصال آشیانه زاغ | مکن به پیر هوس در هوای دل پرواز

برون ز کنج قناعت منه قدم بطلب | که مرغ خانگی ایمن بود ز چنگل باز

ز پیش خود نفرست آنچه در تست ای دادی | که گم شود ز تو هر چیز گر تو ماند باز

بعشق‌بازی این کهنه پیر مرد جوان | مباد داری و با تو نمیشود انباز

نوازش

نوازشی بکن اسلام را که گشت غریب | نخواهی این که لقب باشدت غریب‌نواز

رها مکن که سر دیو در میان باشد | بخلوتی که ترا با خدای باشد راز

مدح شیخ شهاب الدین سهروردی

دلا بکوش که باقی عمر دریابی | که عمر باقی ازین عمر بر گذر یابی

تو گر ز خویش برآیی و در میان نگری | اگرچه عرش مجیدست مختصر یابی

ز هر چه جستن آن میکند ترا مشغول | فراغت تو از آن بهتر است اگر یابی

بهرزه بانگ چه داری چو دردمندی نیست | تو درد جوی که درمانش بر اثر یابی

چنان بعالم صورت دلت بر آشفتست | که گر بعالم معنی رسی صور یابی

چو سطح نظر تو جهان قدس بود | وجود را همه خاشاک رهگذر یابی

بیار فکر سفر کن در آفرینش خویش | بسا غنیمتها کاندرین سفر یابی

کشیده دار ز بند ادب عنان نظر | که فتنه اول از آمد شد نظر یابی

طواف‌گاه تو بر گرد عالم صورت | چو آنقدر طلبی لایق آنقدر یابی

ترا بخاک اید تهنیت کنم روزی | که تو بمردی بر خویشتن ظفر یابی

بذوق تو سخن حق اگرچه تلخ بود | فرو برش که از آن لذت شکر یابی

بدین صفت که تو گم کرده طریق نجات — ز پیروی بزرگان راه بر یابی

از این بزرگان امروز در زمانه یکی است — که مثل آن نه همانا به بحر و بر یابی

شهاب دین عمر سهروردی آن رهرو — که از مسالک آن دیو پرحذر یابی

قطعہ بخیل کی ہجو میں

به مهمان خواجه چون بردم — خواجه گفتا که آه من مردم

گفتمش خواه میر و خواه ممیر — که من این لقمه را فرو بردم

اسکا یہ قطعہ بہت مشہور ہے

شخصی بد ما بخلق میگفت — ما از بد خود نمی هراسیم

ما نیکی او بخلق گفتیم — تا هر دو دروغ گفته باشیم

رباعی

ای فتنه شده ز زلف پیچت بیدار — خود می نشود نرگس مستت بیدار

زنهار روا مدار هر شب تا روز — تو خفته و عالمی ز دستت بیدار

رباعی

برخیز مخور غم جهان گذران — بنشین و دمی بشادمانی گذران

در طبع جهان اگر وفائی بودی — نوبت بتو خود نیامدی از دگران

رباعی

رباعی

در دیده روزگار نم باشی — یا با غم او صبر بهم باشی

یا مایه غم چو عمر کم باشی — یا عمر باندازه غم باشی

حکیم ناصر خسرو علوی

مصر و بغداد و ملک [illegible] و بدخشاں میں وزارت اس کی [illegible] علم تسخیر کواکب و [illegible] یونانی کتب [illegible] فارابی کا [illegible] ہیئت و مجسطی کا ماہر [illegible] اپنے تصنیفات [illegible] علما نے [illegible] کفر و زندقہ کا [illegible] [illegible]

ابر و سبزه

جهان خود دگرگونه شد روزگارش — بر آن چهرها گشت صورت نگارش

بدید آمد خورشید نوروز رویش — بلولو بشست ابر گرد عذارش

به نیسان همی قرطه سبز پوشید — درختی که آبان برون کرد ازارش

گر از رنگ خواهی بستان نگه کن — که پر نقش چین شد میان و کنارش

بصحرا اگر گرد نیسان بساطی — که یاقوت پود آمد و پیروزه تارش

نگه کن بدین کاروان هوائی — که پر در ناب است یکرو به بارش

سوی بوستانش فرستاده دریا — به دست صبا داده گردون مهارش

که دیده است هرگز چنین کاروانی | که جز قطره باری ندارد قطارش

از ماست که بر ماست

روزی ز سر سنگ عقابی بهوا خاست | از بهر طمع بال و پر خویش بیاراست

از راستی بال منی کرد و چنین گفت | امروز همه روی زمین زیر پر ماست

چون من که تواند که پرد در همه عالم | چه کرکس و چه ققنس و سیمرغ که عنقاست

بر اوج چو پرواز کنم از نظر تیز | بینم سر موئی همه گر در ته دریاست

گر بر سر خاشاک یکی پشه بجنبد | آن پر زدن پشه همان در نظر ماست

بسیار منی کرد و ز تقدیر نترسید | بنگر که از این چرخ جفاپیشه چه برخاست

ناگه ز قضا سخت کمانی ز کمینگاه | تیری ز قضا و قدر انداخت بر او راست

بر بال عقاب آمد آن تیر جگردوز | کز عالم علویش بسفلیش فرو کاست

بر خاک بیفتاد و بغلطید چو ماهی | وانگه نظر خویش گشود از چپ و از راست

اینش عجب آمد که ز چوبی و ز آهن | این تندی و تیزی در پریدن ز کجا خاست

چون

چون نیک نظر کرد پر خویش در آن دید | گفتا ز که نالیم که از ماست که بر ماست

ناصر تو منی را ز سر خویش برون کن | بنگر که عقابی که منی کرد چها یافت

قطعه عبرت انگیز

ناصر خسرو براهی میگذشت | مست و لایعقل نه چون میخوارگان

دید قبرستان و مبرز روبرو | بانگ بر زد گفت کای نظارگان

نعمت دنیا و نعمت خواره بین | اینش نعمت اینش نعمت خوارگان

قطعه

تا توانستی نبودی چون عقاب | چون شدی عاجز گرفتی کرکسی

فاسقی بودی تو تا بد دسترس | پارسا گشتی کنون از مفلسی

قطعه

بار خدایا اگر ز روی خدائی | طینت انسان همه جمیل سرشتی

طلعت رومی و چهره حبشی را | علت خوبی چه بود و علت زشتی

چهره هندو و روی ترک چرا شد | همچو دل دوزخی و روی بهشتی

از چه سعید اوفتاد و از چه شقی شد | زاهد محرابی و کشیش کنشتی

چیست خلاف اندر آفرینش عالم   چون ہمہ را دایہ و مشاطہ تو گشتی

نوری اصفہانی

شاعر نادر گو تھا اپنے دیوان کو خود ہی مختصر کر دیا تھا جس سے اوس کی دقت پسندی کا ثبوت ہوتا ہے

تغزل سے مدح کی طرف گریز

دمی کہ جسم تو در خانۂ کلان آید   شکست در صف چندین ہزار جان آید

تو گر بقصد دل خستہ ناوک اندازی   اگرچہ تیر تو بیجا بہ نشان آید

مریض عشق تو زہر اجل چنان نوشد   کہ از تصور آن آب در دہان آید

دہد بدیدۂ من خاک آستان تو نور   ولی دریغم از آن خاک آستان آید

چنان کہ کشور دل را کشودہ لشکر عشق   کشا دو قلعۂ چرخ از خدایگان آید

زلالی خوانساری

عبد الحسین کمرہ نے ہندوستان میں ان کا دیوان مرتب کیا۔ ظفر آن نہر نے اوس پر دیباچہ لکھا۔ مثنوی محمود و ایاز میں سے یہ دو شعر زلالی کے لکھے جاتے ہیں۔ سبک رفتاری نسیم کا بیان کس خوبی سے کیا ہے

نسیم آمد لطرف باغ بر دست   سر زنجیر موج آب در دست

نسیمی کز خرامش غم نخیزد   بلرزد گل ولی شبنم نریزد

امیدی طہرانی:

شاعر معقول و فاضل تھا شاہ اسمعیل صفوی کے عہد میں تھا فلسفہ و معقول کو محقق دوانی سے حاصل کیا تھا۔ زراعت کے کسی مناقشہ میں ناحق قتل کیا گیا۔

مصرع تاریخ یہ ہے ؎ آہ از خون ناحق من آہ ۹۲۵

یہ قطعہ ابائے نفس کے بیان میں ہے

مرا زنان جو خویش چہرہ کاہی   کہ از شراب حریفان شعلہ گلناری

درین رباط دو در مشتری اہل ہنر   چو نیست عز فرومایگان بازاری

اگر بمرگ رہی ہمچو یوسفم آن بہ   کہ ناکسی کندم در جہان خریداری

اگر کنی ز برای تہو دکنا کسی   و گر کنی ز برای تحوس گلنکاری

درین دو کار گریہ آنقدر کز آہست — درین دو شغل خسیس اینما بدشواری

کہ در سلام فرومایگان صدر نشین — بروی سینہ نہی دست و سر فرود آری

عبید زاکانی

شاہ ابو اسحق کے لئے فن معانی میں ایک رسالہ اس نے لکھا ہے
فضلائے عصر میں سے تھا۔

قصیدہ کی تشبیب

نفحات نسیم عنبر بار — میکند باز جلوہ در گلزار

دست موسی است از طلیعہ صبح — دم عیسی است در نسیم بہار

سرو و سوسن ز عطف باد سحر — متمایل چو مست و ہشیار

شد ز آواز طوطی و دراج — گشت از نغمہ چکاوک و سار

باغ پر پردہ ہائے موسیقی — راغ پر لحنہائے موسیقار

بلبل از شاخ گل بصد دستان — مدح سلطان ہمی کند تکرار

شیخ

شیخ نظامی گنجوی

شیخ کے اشعار غزلیہ و قصاید کا بہت ضخیم دیوان تھا - اب اس کے سوا کچھ دستیاب نہیں -

موعظہ طراز قصیدہ

ہم جرس جنبید و ہم در جنبش آمد کاروان — کوچ کن زین خیل خانہ سوی دار الملک جان

شحنہ ہا دارش اگر حرص در ہمسایگی — رستم ما زندہ وانگہ دیو در مازندران

ہم زمین را با خلایق ناموافق شد مزاج — ہم فلک را با کواکب نامناسب شد قران

فرق ہا باشد میان آدمی و آدمی — کز یکی آہن نعل سازند از یکی دیگر سنان

اصل ہندو در سیاہی یک نسب دارد ولیک — ہندوی را دزد یابی ہندوی را پاسبان

در مرقعہای خاک آلودہ یابی روشنی — پیرزن زین روی گرد آتش نگیرد بہمان

سیم را رونق نخیزد تا برون ناید ز سنگ — لعل را قیمت نباشد تا برون ناید ز کان

یہ قصیدہ مضمون مفاخرہ و استعطاف میں ہے -

ملک الملوک فضلم بفضیلت معانی   زمی و زمان گرفته بمثال آسمانی

نفس بلند صوتم جرس بلند صیتی   قلم جهان نوردم علم جهان ستانی

سر همتم رسیده بکلاه کیقبادی   بر چشمتم گذشته ز بزرگواری

سخن از من آفریده چو نتوان از مروت   هنر از من آشکارا چو طراوت از جوانی

غزلم سمع باد چو سماع ارغنونی   نگهم بدو جهان چو شراب ارغوانی

زنم انجیره طبلی چو زنم نود عروسی   نکنم بخطبه لحنی چو کنم نود اغانی

ولد الزناست حاکم منم آنکه آخر است   ولد الزنا کش آید چو ستاره یمانی

سر آن جریده برنه در این قصیده بکشا   که زند لقعه لقعه فضلا بر از معانی

شبهی نه در خزینه چکنم گهر فشانی   گهری نه در خریطه چکنم صدف دهانی

دل و دین شکسته دانگه هوس زبانحوانی   سر و پا برهنه وانکه سخنم ز بر زبانی

ملکا و پادشاها روشی کرامتم کن   که بدان روش بگردم ز بدی و بدزبانی

حرم

حرم تو آمد این دل ز حسد نگاه دارش   که فرشته با شیاطین نکنند همعنانی

ادبم مکن خرده خللم مبین که خاکم   به بدان نهاد طبعم و دو دلی و دو زبانی

ز گناه و عذر بگذر منواز و رحمتی کن   بخجالتی که بینی بضرورتی که دانی

اگر از نظامی آید گنهیش عفو گردان   که کس امینی ندارد ز قضای آسمانی

یہ قصیدہ اس مضمون پر ہے کہ ترک تعصب جادۂ عرفان ہے اور تخییل کی ایک مثال ہے

[illegible] سر اراد نبود   میزدم نعره و فریاد کس از من نشنود

[illegible] باده فروشان بیدار   یا نه من میچاکم هیچ کسم در نگشود

[illegible] چو شبد بیشتر یا کمتر   رندی از غرفه برون کرد سر و رخ بنمود

گفت خیر است درین وقت که را میجوئی   بی محل آمدنت بر در ما بهر چه بود

گفتمش در بگشا گفت برو هرزه مگوی   کاندرین وقت کسی بهر کسی در نگشود

این نه مسجد که بهر لحظه درش بگشایند   که تو دیر آئی و اندر صف پیش آئی زود

این خرابات مغانست و درو زنده دلند   شاهد و شمع و شراب و شکر و نای و سرود

هرچه در جمله آفاق در آنجا حاضر — مؤمن ارمنی و گبر و نصاری و یهود
گر تو خواهی که دم از صحبت ایشان بزنی — خاک پای همه شو تا که بیابی مقصود

ایک عارفانہ قطعہ

براهش بے قدم میرو - جمالش بے نظر میبین — حدیثش بے زبان میگو - شرابش بے دہاں میکش
نظامی این چه اسرار است کز خاطر برون دادی — کسی سرش نمیداند زبان درکش زبان درکش

غزل

این دولت سرمستم هشیار شود روزی — وین بخت گران خوابم بیدار شود روزی
همیار شود این در هم روز شود این شب — دلبر نه چنین ماند دلدار شود روزی
خصمی که برغم من امروز نوازندش — در چشم عزیز او هم خوار شود روزی
کافر شدم از دستش باشد که بدین ایمان — زلفش بمیانم بر زنار شود روزی

بابا افضل کاشی

شاعر فیلسوف ہے۔ محقق طوسی و شیخ سعدی و ہلاکو خان کے عہد میں تھا
اسکے کلام میں رباعیات اکثر ہیں۔

رباعی

این شور ببین که در جهان افتاده است — خلق از پی سود در زیان افتاده است
به ز آن نبود که ما کناری گیریم — ای وای بر آن که در میان افتاده است

حکیمانہ رباعی ہے

در اصل گدا چو خواجه گردد نکوست — مغرور شود نداند از دشمن دوست
گر دایره کوزه ز گوهر سازند — از کوزه همان برون تراود که دراوست

عارفانہ رباعی ہے

گفتم همه ملک حسن سرمایه تست — خورشید فلک چو ذره در سایه تست
گفتا غلطی ز ما نشان نتوان یافت — از ما تو هر آنچه دیده‌ای پایه تست

اخلاقی رباعی ہے

بر هر که حسد بری امیر تو شود — ور هر که فرو خوری اسیر تو شود
تا بتوانی تو دستگیری میکن — کان دست گرفته دستگیر تو شود

ایک مشہور مضمون کو رباعی میں نظم کر دیا ہے

کم گوی بجز مصلحت خویش مگو — چیزی که نپرسند تو خود پیش مگو

خداوند دو گوش و یک زبانت ز آغاز | یعنی که دو بشنو و یکی بیش مگو

خیالی کاشی

مکتب پڑھا کر اوقات بسر کرتا تھا۔

غزل کا مطلع ہے۔

مدہ ای خضر فریبم بحیات جاودانی | من و خاک آستانش تو و آب زندگانی

داوری کاشی

غزل

بود روزی که از غم رسته باشیم | چو ابر دست بهم پیوسته باشیم

نظر از خواب بی تو خاش نشد | گر تو بیرون ز ما دل بسته باشیم

سرمد

عرفا میں مشہور ہے دارا شکوہ کے معتقدوں میں تھا ہندوستان کے علماء نے اسکے قتل کا فتوی دیا منصور کی طرح دار پر کھینچا گیا۔ اہل کاشان میں سے ہے۔ مشہور رباعی ہے

سرمد گلہ اختصار می باید کرد | یک کار ازین دو کار می باید کرد

یا تن

یا تن برضای دوست می باید داد | یا قطع نظر زیار می باید کرد

فیض

ملا محسن صاحب تفسیر صافی۔ ملا صدرا شیرازی سے حکمت و تصوف کے مدارج کمالات حاصل کئے تھے۔ حدیث میں شیخ بہاؤالدین آملی سے اجازہ حاصل کیا تھا۔ علمای کاشان میں سے ہے۔

انکی رباعی مضمون وحدۃ الوجود پر مشہور ہے۔

با من بودی منت نمیدانستم | یا من بودی منت نمیدانستم

چون من ز میان شدم ترا دانستم | تا من بودی منت نمیدانستم

ابوطالب کلیم

غالباً اہل کاشان ہے شاہجہان کے عہد میں ہندوستان میں نام و احترام پیدا کیا۔ کشمیر میں دفن ہے۔

غزل کا مطلع ہے

جز حرف عشق نیست سراسر بیان ما | چون شمع یک سخن گذرد بر زبان ما

قطعہ کم فرصتی عمر کے بیان میں

بدنامی حیات دو روزی نبود بیش — آن هم کلیم با تو بگویم چسان گذشت

یک روز صرف بستن دل شد باین و آن — روز دگر بکندن دل زین و آن گذشت

غزل کے دو شعر ہیں

هر گه که سنگ حادثه از آسمان رسد — اول بلا بمرغ بلند آشیان رسد

آخر همه کدورت گلچین و باغبان — گردد بدل بصلح چو فصل خزان رسد

غزل کے دو شعر ہیں

این سعی از آنست که مقصود در آید — شاید که بمانم قدمی پیشتر افتم

اگر گوشهٔ عزلت ز تو آبم بفزود — نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم

مولانا محتشم کاشی

جمیع فنون نظم میں صاحب کمال شاہ طہماسپ کے مداحوں میں ہے
اسکا مرثیہ مصائب واقعہ الطف میں مشہور زمانہ ہے۔

معرکہ رزم کا بیان و شکایت بے توجہی بادشاہ۔

در زمانی که از هجوم سپاه — رستخیز از دو سو عیان باشد

گه ز دست یلان تیر انداز — لرزه در پیکر کمان باشد

گه ز سهم خدنگ طایر روح — مرغ گم کرده آشیان باشد

هر چه در خاطر اجل گذرد — تیغ را بر سر زبان باشد

چون عنان فرس بجنبانی — رعشه در جسم انس و جان باشد

اولین حملهٔ ترا در پی — فتنهٔ آخر الزمان باشد

هم شتاب تو پاکبازان در حرب — فتح را عمر جاودان باشد

هم درنگ تو پاکبازان در جنگ — مهلت صد هزار جان باشد

از زبان قضا قدر فرمان — خود بفرما روا چه سان باشد

که سحر رونق گهر شکند — لؤلؤ ارزان خزف گران باشد

من چنان شمع معنی افروزم — کانوری مستنیر از آن باشد

دیگران را مجالس انور — سایه وش با تو اقتران باشد

محتشم زین شکوه کرم مران — کآتش آتش فشان دخان باشد

تو ای اکنون خروس عرش تغنی — چه گذشت زمانه کیان باشد

تا ز آمد شد خزان و بهار — باغ گه پیر و گه جوان باشد

باد بخت جوان و رایت پیر — تا ز پیر و جوان نشان باشد

مرثیه

باز این چه شورش است که در خلق عالم است — باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است

در بارگاه قدس که جای ملال نیست — سرهای قدسیان همه بر زانوی غم است

جن و ملک بر آدمیان نوحه میکنند — گویا عزای اشرف اولاد آدم است

خورشید آسمان و زمین نور مشرقین

پرورده کنار رسول خدا حسین

کشتی شکست خورده طوفان کربلا — در خاک و خون فتاده میدان کربلا

از آب هم مضایقه کردند کوفیان — خوش داشتند حرمت مهمان کربلا

بودند دیو و دد همه سیراب و میمکید — خاتم ز قحط آب سلیمان کربلا

[illegible]

آن دم فلک بر آتش غیرت سپند شد

کز خوف خصم در حرم افغان بلند شد

کاش آن زمان سرادق گردون نگون شدی — وین خیمه بلند ستون بی ستون شدی

کاش آن زمان که پیکر او شد بزیر خاک — جان جهانیان همه از تن برون شدی

کاش آن زمان که کشتی آل نبی شکست — عالم تمام غرقه دریای خون شدی

آل نبی چو دست تظلم بر آورند

ارکان عرش را به تزلزل در آورند

روزی که شد به نیزه سر آن بزرگوار — خورشید سر برهنه برآمد ز کوهسار

موجی بجنبش آمد و برخاست کوه کوه — ابری ببارش آمد و بگریست زار زار

جمعی که پاس محمل شان داشت جبرئیل — گشتند بی عماری محمل شتر سوار

وانگه ز کوفه خیل الم رو بشام کرد

نوعی که عقل گفت قیامت قیام کرد

بر حربگاه چون ره آن کاروان فتاد — شور و نشور و واهمه را در گمان فتاد

هم بانگ نوحه غلغله در شش جهت فکند — هم گریه بر ملایک هفت آسمان فتاد

ناگاه چشم دختر زهرا در آن میان — بر پیکر شریف امام زمان فتاد

پس با زبان پر گله آن بضعة البتول

رو در مدینه کرد که یا ایها الرسول

این کشته فتاده بهامون حسین تست — این صید دست و پا زده در خون حسین تست

این غرقه محیط شهادت که روی دشت — از موج خون او شده گلگون حسین تست

این قالب تپان که چنین مانده بر زمین — شاه شهید ناشده مدفون حسین تست

پس روی در بقیع بزهرا خطاب کرد

وحش زمین و مرغ هوا را کباب کرد

کای مونس شکسته دلان حال ما ببین — ما را غریب و بیکس و بی آشنا ببین

آن

آن سر که بود بر سر دوش نبی نهاد — یک نیزه‌اش ز دوش مخالف جدا ببین

وآن تن که بود پرورشش در کنار تو — غلطان بخاک معرکه کربلا ببین

یا بضعة الرسول ز ابن زیاد داد

کو خاک اهل بیت رسالت بباد داد

ایک مسلسل غزل

روان صبا بسوی آن سرو دلستان که تو دانی — زمین ببوس بخدمت در آن زمان که تو دانی

چو شرح حال تو پرسد ز مهربانی آن شاه — بگو که قاصدم از جانب فلان که تو دانی

پس از نیاز بر او عرضه کن چنانکه بگوید — حکایتی ز زبانم بآن زبان که تو دانی

دگر بگوشه ابرو گره زند بکرشمه — گره گشائی آن کار کن چنان که تو دانی

عراقی

شیخ شہاب الدین سہروردی کے مریدوں میں ہیں سلطان خدا بندہ کے عہد میں سنہ ۶۸۸ھ میں ان سے مراجعت کرکے دمشق میں وفات پائی شیخ محی الدین کے پائین مزار دفن ہوئے ۔

غزل

نخستین باده کاندر جام کردند   ز چشم مست ساقی وام کردند

چو خود کردند راز خویشتن فاش   عراقی را چرا بدنام کردند

غزل

غمت هر لحظه جانی خواهد از من   چه انصاف است چندین جان که دارد

مرا گویند خرد ار روز وصل است   دگر نه طاقت هجران که دارد

رباعی ذکر شباب میں

افسوس که ایام جوانی بگذشت   سرمایهٔ عیش جاودانی بگذشت

تشنه بکنار جوی چندان خفتم   کز جوی مرا آب زندگانی بگذشت

میر مرشد یزدجردی

ہندوستان میں اکرام او اہل منصب میں داخل ہوا۔

حکایت بطرز مثنوی

دلم سوخت بر حال دیوانهٔ   که میگشت برگرد ویرانهٔ

سری پر ز شور و دلی پر ز بار   همی کرد فریاد دیوانه زار

که گبرم بکیش محبت اگر   بجز یار دارم خدای دگر

باو گفتم ای کافر حق گذار   ازین حرف بس کن بنالید زار

که بهر پرستیدن آن صنم   بملک وجود آمدم از عدم

دگر نه مرا میل هستی نبود   سر و برگ یزدان پرستی نبود

مفرد

ہمدان کے رذیل لوگوں میں سے ہے آقا خان کے ملازموں میں
آخر کار داخل ہو گیا تھا۔

یہ مطلع خوب کہا ہے

بیخود از زمزمهٔ مرغ گرفتارم   دگری یاد تو میکرد من از کار شدم

یتیم

اہل یزدجرد سے ہے محمود اس کا نام تھا۔

صبر و ضبط کے بیان میں یہ مطلع خوب کہا ہے

کوه غم بر دل نشست و آه سردی بر نخاست   آسمانی بر زمین افتاد و گردی بر نخاست

عشرتی یزدی

خط نستعلیق کا کم خوشنویس تھا

قطعہ

مقصد زندگانی مدارات احباب ہے

مقصود زکاخ و صفه و ایوان گل سرشتن — کاشانه‌های سر بفلک بر فراشتن

گلهای رنگ رنگ و درختان میوه دار — در باغ و بوستان ز سر شوق کاشتن

دانی که چیست تا بر او دل اندر آن — یک لحظه دوستی بتوان شاد داشتن

ورنه چگونه مرد عاقل بنا کند — از خاک خانه که بباید گذاشتن

اہلی شیرازی

امیر علی شیر نوائی کی مدح میں قصاید بدیعیہ انہوں نے سلمان ساوجی کے مقابلہ میں خوب خوب کہے ہیں۔ خواجہ حافظ کے مقبرہ میں دفن ہے

مطلع غزل

زاہد برہ کعبہ روان کاین رہ دین است — خوش میرود اما رہ مقصود نہ این است

مطلع غزل

عجب که شمع شبی در سرای من سوزد — من آن نیم که کسی از برای من سوزد

مطلع

مطلع غزل

بی تو چو شمع کرده ام خنده و گریه کار خود — خنده به عهد سست تو گریه بروزگار خود

خواجہ شمس الدین حافظ شیرازی

ان کی غزل کا سا جذب و اثر کسی کے کلام میں نہیں پایا جاتا۔ اور غزل ہی زیادہ کہتے ہی تھے۔ غزلوں میں قطعہ اکثر کہتے ہیں ۷۹۱ھ میں وفات پائی

قطعہ

بلبلی برگ گل خوش رنگ در منقار داشت — و اندر آن برگ و نوا خوش ناله‌های زار داشت

گفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست — گفت ما را جلوه معشوق در این کار داشت

غزل کے ابیات

هر وقت خوش که دست دهد مغتنم شمار — کس را وقوف نیست که انجام کار چیست

راز درون پرده چه داند فلک خموش — ای مدعی نزاع تو با پرده دار چیست

زاهد شراب کوثر و حافظ پیاله خواست — تا در میانه خواسته کردگار چیست

غزل

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند — نه هر که آینه سازد سکندری داند

تو بندگی چو گدایان بشرط مزد مکن | که خواجه خود روش بنده پروری داند

مطلع

در نمازم خم ابروی تو تا یاد آمد | حالتی رفت که محراب بفریاد آمد

غزل

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو | یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو
تکیه بر اختر شبگرد مکن کاین عیار | تاج کاوس ربود و کمر کیخسرو

مثنوی ساقی نامه

سر فتنه دارد دگر روزگار | من و مستی و گردش چشم یار
فریب جهان قصه روشن است | ببین تا چه زاید شب آبستن است
همان مرحله است این بیابان دور | که گم شد در او لشکر سلم و تور
مغنی کجایی بگلبانگ رود | بیاد آور آن خسروانی سرود
بمستان نوید سرودی فرست | بیاران رفته درودی فرست
روان بزرگان ز خود شاد کن | ز پرویز و از باربد یاد کن

مغنی

مغنی کجایی که وقت گل است | چمنها پر از غلغل بلبل است
همان به که خونم بجوش آوری | دمی چنگ را در خروش آوری
بیا ساقی از من برو پیش شاه | بگو این سخن کای شه جم کلاه
دل بینوایان مسکین بجوی | پس آنگاه جام جهان بین بجوی

شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی

شیخ شهاب الدین سهروردی کے مریدوں میں تھے بڑی عمر پائی اور بہت سیاحت کی گلستان میں فرماتے ہیں در آن مدت که ما را وقت خوش بود ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود شیراز میں مدفون ہیں

موعظه

به هیچ یار مده خاطر و به هیچ دیار | که بر و بحر فراخ است و آدمی بسیار
مخالطت همه کس کن تا بخندی خوش | نه پای بند یکی کز غمش بگریی زار
گرت سلام کند دام می نهد صیاد | ورت نماز کند کیسه می برد طرار
باعتماد وفا نقد عمر صرف مکن | که عمر بیش توفی ز رشوی و او بیزار

موعظه

این همه هیچ است چون می بگذرد — تخت و بخت و امر و نهی و گیر و دار
نام نیکو گر بماند ز آدمی — به کزو ماند سرای زرنگار
با بدان بد باش و با نیکان نکو — جای گل گل باش و جای خار خار

مرثیه

پس از مرگ جوانان گل مماناد — پس از گل در چمن بلبل مخواناد
بحسرت میرود من رفت آن گل تو — صبا از بیخ و بنش گل دماناد
هر آنکش دل نمیسوزد بدین داغ — خدایش هم بر این آتش نشاناد

غزل

سل المصانع رکباً تهیم فی الفلوات — تو قدر آب چه دانی که در کنار فراتی
شبم بروی تو روز است و دیده‌ام بتو روشن — وان هجرت سواء عشیتی و غداتی
اگرچه دور بماندم امید برنگرفتم — مضی الزمان و قلبی یقول انک آتی

زچشم

ز چشم دوست فتادم بکام خاطر دشمن — احبتی هجرونی کما تشاء عداتی
فراق نامه سعدی عجب که در تو نگیرد — وان شکوت الی الطیر نحن فی الوکنات

غزل

زمن مپرس که در دست او دلت چون است — از او بپرس که انگشتهاش در خون است

غزل

شب فراق که داند که تا سحر چند است — مگر کسی که بزندان عشق در بند است
ز ضعف قوت آهم نماند ترسم خلق — گمان برند که سعدی ز دوست خورسند است

غزل

چه روی است این که پیش کاروان است — مگر شمعی بدست ساربان است
سلیمان است گوئی در عماری — که بر باد صبا حکمش روان است
ترا گر دوستی با ما همین است — وفای ما و عهد ما همان است
وفا کردیم و با ما غدر کردند — برو سعدی که این پاداش آن است

غزل

خوبرویان جفاپیشه وفا نکنند — صید را پای ببندند و رها نکنند
گر کنند میل بخوبان دل ما منع مکن — گنهی نیست که در شهر شما نیز کنند

قطعه

بسیار سالها بسر خاک ما رود — کاین آب چشمه آید و باد صبا رود
این پنج روز مهلت ایام آدمی — بر خاک دیگران به تکبر چرا رود
ای دوست بر جنازه دشمن چو بگذری — شادی مکن که بر تو همین ماجرا رود

غزل

گفتمش سیر ببینم مگر از دل برود — آنچنان جای گرفتست که مشکل برود
دلی از سنگ بباید بسر راه وداع — که تحمل کند آن لحظه که محمل برود
کس ندانم که درین شهر گرفتار تو نیست — مگر آن کس که بشهر آید و غافل برود

قطعه

هر شب اندیشه دیگر کنم و رای دگر — که از دست تو فردا بروم جای دگر
بامدادان که برون می‌نهم از منزل پای — حسن عهدم نگذارد که نهم پای دگر

غزل

در آن نفس که بمیرم در آرزوی تو باشم — باین امید دهم جان که خاک کوی تو باشم
بوقت صبح قیامت که سر ز خاک برآرم — بگفتگوی تو خیزم بجستجوی تو باشم

حدیث روضه نگویم گل بهشت نبویم — جمال حور نجویم دوان بسوی تو باشم

رباعی

سودی نکند فراخنای بر و دوش — گر آدمیی ترا خرد باید و هوش
گاو از من و تو فراخ‌تر دارد چشم — خر از من و تو درازتر دارد گوش

سید محمد عرفی

ہندوستان میں وفات پائی آخر استخوان نجف اشرف میں جاکر دفن [illegible]
[illegible]

تشبیب شکایت زمانه

جهان بگشتم و دردا بهیچ شهر و دیار — نیافتم که فروشند بخت در بازار
کفن بیاور و تابوت و جامه نیلی کن — که روزگار طبیب است و عافیت بیمار
ز منجنیق فلک سنگ فتنه می‌بارد — من ابلهانه گریزم در آبگینه حصار
دلم چو رنگ ازان شکسته در تک و پوست — غمم چو تهمت یوسف دو دیده در بازار

تشبیب در شکایت بخت

از در دوست چه گویم بچه عنوان رفتم — همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم

آمدم صبح چو بلبل بچمن در نوروز   شام چون ماهی از خاک شهیدان رفتم

منم آن یوسف آواره که از قصهٔ مصر   تا برون آمدم از چاه بزندان رفتم

غزل

گر نخل وفا بر ندهد چشم تری هست   تا ریشه در آب است امید ثمری هست

آن دل که پریشان شود از ناله بلبل   در دامنش آویز که با وی خبری هست

رباعی

حرمم جویان دری را می‌پرستند   فقیهان دفتری را می‌پرستند

برافکن پرده تا معلوم گردد   که یاران دیگری را می‌پرستند

بابا فغانی

شیراز کا مشاہیر شعرا میں ہے خراسان و عراق میں بہت رہے ہیں

مطلع

وقت گلم تمام با آه و فغان گذشت   چون بگذرد زمانه که بهار خزان گذشت

مطلع

مقیدان تو از ذکر غیر خاموش‌اند   بخاطری که تویی دیگران فراموش‌اند

لسانی

لسانی شیرازی

مدتوں تبریز میں رہے وہیں وفات پائی اکثر لوگ انھیں تبریزی کہتے ہیں اپنے معاصرین میں ممتاز تھے

غزل

دوش آمد بسرم از ناله‌ام رنجید و رفت   عذرها گفتم که شاید بشنود نشنید و رفت

آه از آن بدخو که دیر آمد بسوی ما بخویش   مرده بودم حال من از دیگری پرسید و رفت

مطلع غزل

جز ناله انیس دل بیمار کسی نیست   آن هم نفسی هست ضعیف و نفسی نیست

مجد الدین همگر

شعرائے شیراز میں اپنے وقت کا ملک الشعرا تھا۔ ہمگر جولاہے کو کہتے ہیں لیکن سلسلۂ نسب اس کا نوشیروان سے ملتا تھا۔

قصیدہ

اکنون که یافت دهر کهن خلعت نوی   تو گشت باغ در اغ زمثال مانوی

منسوب بطرف مانی

بلبل نوای باربدی بر کشیده باز | بر کف نهاده لاله می از جام خسروی
وقتی چنین که مردهٔ گل را حیات داد | باد صبا ز معجز دمهای عیسوی
از عدل شاه و رحمت صانه در خور است | در کنج انزوا من مظلوم منزوی
مهر تو باد در دل خلق جهان بکه | عشق ایاز در دل محمود غزنوی
جز تخم نیکوی بجهان در نکاشتی | یارب که هرچه کاشته زود بدروی

۲- رباعی

ما را نبود دلی که کار آید ازاو | جز ناله که هر دمی هزار آید ازاو
چندان گریم که کوچه ها گل گردد | نی روید و ناله های زار آید ازاو

مکتبی شیرازی

مثنوی لیلی مجنون ان کی مشہور ہے - اوس میں سے یہ چند شعر لکھے جاتے ہیں

پہلوے قبیله بود کوہی | سر کنگرهٔ فلک شکوہی
بر قله آن فلک حصاری | بر دامن آن زمین غباری

بر

۱- رباعی - [illegible]

بر پشت وی آسمان نمودی | چون بر شتری جل کبودی
آن کوه که بود بحر با بش | مجنون شده بود مرغ بابش
بر پشتهٔ کوه چون رسیدی | آهی بسپهر بر کشیدی
گفتی بفغان و ناله کای دوست | زندان شده بی تو بر تنم پوست
در کوه گریختم بدین حال | طوفان غمت نما بدنبال

مولانا جلال الدین رومی

آپ بلخ میں پیدا ہوے - آپکے والد ماجد بلخ سے نیشاپور نیشاپور سے روم میں بمقام قونیہ درس ارشاد کیلیئے متوطن ہو گئے - مولانا شیخ حسام الدین قونوی و شمس تبریز کے مرید ہوے - آخر میں شیخ رکن الدین سنجاسی کے افادات سے بہرہ مند ہو - سنجاسی کا سلسلہ ارادت چند وسایط سے علیؑ بن موسیٰ و امیر المومنین علی ابن ابی طالب تک پہنچتا ہے - ۶۷۲ھ میں وفات ہوئی -

غزلیات

مطلع عارفانه

یار در آمد ز در خلوتیان مست و دوست — دیده غلط میکند نیست غلط اوست اوست

غزل

بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست — بگشای لب که قند فراوانم آرزوست

دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر — کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

گفتم که یافت می نشود جسته ایم ما — گفت آنکه یافت می نشود آنم آرزوست

بیت الغزل

خیاط روزگار به بالای هیچ کس — پیراهنی نه دوخت که آخر قبا نکرد

تمثیل عارفانه

بالا بر مناره اشتر رود و فغان برآرد — که نهان شدم من اینجا بکنید آشکارم

غزل

در غم یار - یار باشی — یا غم اغیار باشی

انچه کردم کنون پشیمانم — دل ابسال یار باشی

تا بدانستمی ز دشمن دوست — زندگانی دوبار بایستی

غزل

گفتم غمت مرا کشت گفتا چه زهره دارد — غم این قدر ندارد کاخر تو یار مائی

ای بلبل سحرگه ما را بپرس گه گه — آخر تو هم غریبی هم از دیار مائی

مطلع

گر تو با یار زاری چرا طلب نکنی — و گر بیار رسیدی چرا طرب نکنی

اس قطعه مین تمثیل عارفانه ہے۔

کیخسرو و سیاوش کاوس کیقباد — گویند کز فرنگس افراسیاب زاد

رمزی خوش است اگر بنیوشی بیان کنیم — احوال خلق و قدرت و شادی و علم و داد

زایران جان سیاوش عقل معاد — از بهر این نتیجه بتوران تن نهاد

پیران مکر پیشه که عقل معاش بود — آمد برسم حاجب و در پیش ایستاد

تا زد مرد را ابر افراسیاب نفس — بس سعی کرد و دختر طبعش زن بداد

یعنی عقل معاد

تا چند گاه درخفتن کام و آرزو | بیچاره با فرگشت شهوت بود شاد
کر سیو و حسد زپی کینه و فساد | آمد میان آن دو نفر نامور فساد
تدبیرهای باطل و اندیشه های زشت | گردند تا هلاک سیاوش از آن نژاد
زیر سفال سفله درخشنده گوهرش | پنهان نشد که داد ز تخم دو شه نژاد
کیخسرو وجود ز ترویج عقل و نفس | موجود گشت و بال بزرگی همی گشاد
گیو طلب بیامد و شهزاده برگرفت | از تورتن ببرد بایران جان چو باد
زانجاش برد باز بزابلستان دل | دادش بزال علم که او بود اوستاد
سیمرغ قاف قدرتش از دست زال علم | بستد بلطف چشم جهان بینش برگشاد

اس قطعہ میں ایک حکیمانہ تمثیل ہے

یکی هیشه همی گفت راز با خانه | مشو خراب بناگه مرا مکن اخبار
شبی بناگه خانه براو فرود آمد | چه گفت. گفت کجا شد وصیت بسیار

نگفتمت

نگفتمت خبرم کن بوقت افتادن | که جا بپردازم من با عیال خود بفرار
نکردیم خبر ای خانه هیچ عیب مکن | فرو فتادی و کشتی مرا بزاری زار
جواب داد مر او را فصیح آن خانه | که چند چند خبر کردمت بلبل زار
ز هر طرف که دهن باز کردمی ز شکاف | که طاقتم برسید است وقت هشیار
همی زدی بدهانم ز حرص مشت گل | شگافها همه بستی سر آخر دیوار
ز هر طرف که گشاده دهن فرو بستی | نهشتیم که بگویم چه گویم ای معمار
بدانکه خانه تن است رخنها چو شگاف | طبیب آمد و بند و بر او ره گفتار
مثال کاهگل است این دوا و معجون | بلا تو کاهگل اندر شگاف می انبار

یہ قطعہ بھی تمثیل لطیف پر مشتمل ہے

چو آفتاب برآمد چه خفته اید ای خلق | که چشم طالب نور است و روح عاشق نور
مگو که خفته نیم ناظرم بفضل الله | نظر بصنع محال است از خیال منظور
چنانکه روزی در خواب رفت گلخن تاب | بخواب دید که سلطان شد است و شد مسرور

بدید خود را بر تخت ملک از چپ و راست — هزار صف ز امیران و حاجب و [illegible]

چنان نشست بر آن تخت او که پنداری — درآمد ز رهی خداوند بدین سنین و شهور

میان غلغله گیر و دار و برد و برد — میان آن همه شادی و عشرت و شر و شور

درآمد از در گلخن بخشم حمامی — زدش بپای که برخیز ای مرده در گور

بجست از پی پهلو خود نه خزینه دید نه ملک — ولی خزینه حمام سرد دید و نفور

رباعیات

گر با تو بوم بخسپم از یاریها — ور بی تو بوم نخسپم از زاریها

سبحان الله هر دو شب بیدارم — تو فرق نگر میان بیداریها

ایضاً

هر دیده که در جمال جانان نگرد — شک نیست که در قدرت یزدان نگرد

بیزارم از آن دیده که در وقت اجل — از یار فرو ماند و در جان نگرد

ظهیر فاریابی

مشاہیر

مشاہیر اساتذہ اہل زبان میں ہے۔ طغانشاہ و سنجر وغیرہ کے مداحوں میں ہے۔ تبریز میں انتقال کیا۔ خاقانی کے جوار میں سرخاب میں مدفون ہے۔

یہ قصیدہ اسکا بہترین قصاید میں ہے

سپیده دم که شدم محرم سرای سرور — شنیدم آیه توبوا الی الله از لب حور

بگوش جان من آمد ندا از عالم غیب — که ای خلاصه تقدیر و زبده مقدور

جهان رباط خراب است بر گذرگه سیل — کجا ز سر که بنای مشت گل شود معمور

برین مضیق فنا دل منه که جای دگر — برای عزت تو برکشیده اند قصور

مگر تو بی خبری کاندرین [illegible] — چه دوستان حسودند و دشمنان غیور

نگر که تا چه نشیب و فراز در پیش است — ز آستان عدم تا به پیشگاه نشور

ترا مسافه دور و دراز در پیش است — برین دو روزه اقامت چرا شوی مغرور

تو در میان گروه غریب مهمانی — چنان مکن که بیکبارگی شوند نفور

ببین که تا شکم سیر و تن پوشیده است — چه مایه جانور اند از تو خسته و رنجور

چه بارهاست ز تو بر تن ستور و هوام — چه رنجهاست ز تو بر دل وحوش و طیور

بدشت جانوری خار میخورد غافل / تو تیز میکنی از بهر او سنان چو بور
بدان طمع که دهن پر کنی ز غایت حرص / نشسته مترصد که نیش کند زنبور
کلاغ چند ضعیفی بخون دل بستند / بمجلس آیی که این طارمست و ایوان مغفور
ز کرم مرده کفن در کشی و در پوشی / میان اهل مروت که داردت معذور
بباده دست میالای کان همه خون است / که قطره قطره چکیده است از دل انگور
بوقت صبح شود همچو روز معلومت / که با که باخته‌ای عشق در شب دیجور
دل مرا چو گریبان گرفت جذبهٔ حق / فشاند دامن همت ز خاکدان غرور
گذشت از دلم اندیشهٔ می و معشوق / برفت از سرم آواز بربط و طنبور
که مرد در حرم کبریا نیابد راه / مگر که لشکر حرص و هوا کند مقهور

شکایت بیقدری و ناشناسی

مرا ز دست هنرهای خویشتن فریاد / که هر یکی بدگرگونه داردم ناشاد
هنر نهفته چو عنقا بماند زانکه نماند / کسی که باز شناسد همای را ز خاد

مرا

مرا خود از هنر خویش هیچ روزی نیست / خوشا فسانهٔ شیرین و قصهٔ فرهاد
تمتعی که من از فضل در جهان دیدم / همان جفای پدر بود و سیلی استاد
کمینه پایهٔ من شاعریست خود بنگر / که چند گونه کشیده ز دست او بیداد
بنای عمر خرابی گرفت چند کنم / ز رنگ و بوی کسان خانهٔ هوس آباد
مرا ازین چه که سیمین بری ز کشمیرست / مرا ازین چه که نوشین لبیست در نوشاد
همین گلی که از او بشکفد مرا این است / که بنده خوانَد خود را و سرو را آزاد
گهی لقب بنهم آشفته زنگی را حور / گهی خطاب کنم نفس سفله را راد
هزار دامن گوهر نثارشان کردم / که هیچ کس شبهی در کنار من ننهاد
درین بهانه چو فرهاد پس نمی بینم / مرا رسد که رسانم بر آسمان فریاد

وصف تیر

طرفه مرغیست تیرت ای خسرو / به پر کرکسان پرد هموار
نخورد جز دل عدو طعمه / نکند جز حیات خصم شکار

زلف نصرت گرفته در چنگل
نامهٔ فتح بسته بر منقار

مرغ نه ماهی که هست بود را
دست در بار شاه دریابار

بازمانده بسوی شست ملک
دهن بی زبانش ماهی وار

وصف ہلال میں تشبیب قصیدہ [illegible]

چون بر زمین طلیعهٔ شب گشت آشکار
آفاق ساخت کسوت عباسیان شعار

پیدا شد از کنارهٔ میدان آسمان
شکل هلال چون سر چوگان شهریار

زورق فلک چو لجهٔ دریا و ماه نو
مانند کشتی که ز دریا کند گذار

یا بر مثال ماهی یونس میان آب
آهنگ کشیدن او کرده از کنار

یا همچو یونس آمده بیرون ز بطن حوت
افتاده بر کنارهٔ دریا نحیف و زار

در معرض خلاف جهانی ز مرد و زن
تو میش در نظاره و خلقی در انتظار

من با خرد بحجرهٔ خلوت شتافتم
گفتم که ای نتیجهٔ الطاف کردگار

باز این چه نقش بوالعجب و شکل نادر است
کز کارگاه غیب همی گردد آشکار

آن

آن شاهد از کجاست که این چرخ شوخ چشم
از گوش او برون کند این نغز گوشوار

گردن ز بازوی که ربوده است این طراز
گیتی ز ساعد که بدزدید این سوار

گر جرم کوکب است چرا شد چنین دوتا
در پیکر مه است چرا شد چنین نزار

گفت آنچه بر شمردی ازین جمله هیچ نیست
دانی که چیست با تو بگویم باختصار

نعل سمند شاه جهان است کآسمان
هر ماه نو بسر نهد از بهر افتخار

قصیدہ کا بہترین مضمون

تویی که از مدد رنگ و بوی دولت تو
چمن برنگرزی شد صبا بعطاری

جهانیان ز تو امروز خوشدل آن دارند
که زیر دامن انصاف شان نگهداری

اگر ستاره خلافی کند تو دفع کنی
و گر زمانه جفائی کند تو نگذاری

نااہل کا عروج

آسمان همچنان بجای خود است
برهمان قطب و برهمان محور

از کجا خاست این روائی جهل
از چه افتاد این کساد هنر

آنکه خود را نظیر من دانست — گرچه او سنگ بود و من گوهر

این زمان در تنعم است که چرخ — می نیارد بر او گماشت نظر

در قفس ناله میکند بربط — بر رخش خنده میزند ساغر

من چو بربط زبون زخمهٔ چرخ — من چو ساغر غریق خون جگر

مضمون استعطاف

سزد که تنگ نیاید ترا ز صحبت من — از آنکه تنگ نیاید ز ریسمان گوهر

چنین بچشم تو بی قیمتم ز بی درمی — که روز بزم بچشم خدایگان گوهر

خدایگان ملوک جهان طغان شاه آنکه — نثار میکند از جود بر جهان گوهر

زمانه گرچه بیازاردم نیفکند ازد — کسی ز دست نیفگند رایگان گوهر

اگرچه موج برآورد سالها دریا — بهیچ وقت نیفگند بر کران گوهر

مولانا رشید الدین وطواط

عہد دولت اتسز محمد خوارزم شاہ کے شاعروں میں اہل بلخ میں سے

بڑی

بڑی عمر پائی ہے - باتیں کرنے کا بڑا حریص تھا اسی سبب سے لوگ اسے مرغ وطواط کہا کرتے تھے -

قصیدہ

خسروا اختیار کردی غزو — از پے دین احمد مختار

هم بر آن سان که با نبی رسول — جمع گشتی مهاجر و انصار

لشکری ناکشیده بار شکست — سپهی ناچشیده زهر فگار

همه را با رماح خطی شغل — همه را با سیوف هندی کار

بادپا در زیر شان چو غران شیر — نیزه در دست شان چو پیچان مار

منتظم کرده شرع را احوال — مندرس کرده شرک را آثار

خواستی از موافقان بیعت — خواستی از مخالفان پیکار

گه ترا بوده آبخور در کوه — گه ترا گشته خوابگه در غار

در حصاری که برج و بارهٔ او — در علو از ستاره دارد عار

شیرمردان از آن حصار بتیر — شیر افلاک را کنند شکار

همه گردان گردافکن | همه نیزه‌زنان تیغ گذار
کند آمال را شده دندان | تیز آجال را شده بازار
حمله بردی گهی بسوی یمین | باره راندی گهی بسوی یسار
زرد کردی حسود را چهره | لعل کردی حسام را رخسار
خاست از تیغ تو همی شنگرف | ور چه خیزد ز تیغها زنگار
هر خدنگی که خصم تو انداخت | رفت پیکان بجانب سوفار

قصیده

نشاط مجلس تو سرخ کرده چهرهٔ گل | نهیب بخشش تو زرد کرده گونهٔ زر
ز بهر رزم تو غنچه بباغ چون پیکان | ز بهر بزم تو لاله براغ چون ساغر
جهان کشاده ثنای ترا چو تیر دهن | زمانه بسته رضای ترا چو نیزه کمر
غبار موکب تو کرده چشمهان کور | صهیل مرکب تو کرده گوش گردون کر
فکنده رمح تو در ساعتی از ابطال مردم | ربوده تیغ تو در لحظه از آن لشکر
هزار جوشن و تن درمیانهٔ جوشن | هزار مغفر و سر درمیانهٔ مغفر

تشبیب

تشبیب قصیده

چو از حدیقهٔ مینای چرخ سقلاطون | نهفته گشت علامات چرخ آینه‌گون
ز نقشهای عجیب و ز شکلهای غریب | صحیفه‌های فلک شد چو صحف انگلیون
بجناح نسر و سلاح سماک هر دو شدند | روان چرخ مرصع بلؤلؤ مکنون
بحسن روی قمر همچو طلعت لیلی | بضعف شکل سها همچو قالب مجنون
سهام همچو حسام برهنه کرده بحرب | سهیل همچو سنانی خضاب کرده بخون
شبی دراز و ز حیرت فلاک در او ساکن | ولیکن از دل من صبرها بریده سکون
کنون که دست طبایع بسان امر سلطان | بباغ و راغ فکنده است فرش بوقلمون
فشاند مشک و تر نقل بجای گرد ریاح | نمود لعل و زبرجد بجای میوه غصون
کنار باغ همه پر خزائن دارا | خضار باغ همه پر دفاین قارون
فراغ از گل و گلرخ بدینچنین فصلی | زاجهات جنون است و از جنون افزون
بر آن براق نشستم که هست پیکر او | چو شیب تو نی و در زیر او چهار ستون

گہی بشکل پلنگان رونده در کہسار   گہی بشبہ نہنگان رونده در جیحون

قرارگاہ افاعی ہمہ جبال و قفار   مقامگاہ شیاطین ہمہ سہول و حزون

ز بہر حفظ تن و جان من برو خوانند   ثنای صدر بزرگ خدایگان افسون

قطعہ مفاخرت

دانی شہا کہ دور فلک در ہزار سال   چون من یگانۂ نماید بصد ہنر

گر زیر دست ہر کس و ناکس نشاندم   آنجا دقیقہ ایست بدانم من اینقدر

بحر است مجلس تو و در بحر بی خلاف   لولو بزیر باشد و خاشاک بر زبر

صلح

چاکران تو گہ رزم چو خیاط اند   گرچہ خیاط نہ اند ای ملک کشورگیر

با گز نیزہ قد خصم تو می پیمایند   کہ ببرند بشمشیر و بدوزند بتیر

ممدوح کا ابر سے مقابلہ

من نگویم بابر مانندی   کہ نکو ناید از خردمندی

او

او ہمی بخشد و ہمی گرید   تو ہمی بخشی و ہمی خندی

ابو القاسم حسن عنصری

محمود غزنوی کے دربار میں چار سو شاعر تہے. عنصری ان میں ملک الشعرا تہا -

اس قصیدہ کے دو بیتوں میں صنعت تقسیم کس خوبی سے کہی ہے

یا ببندد یا گشاید یا ستاند یا دہد   تا جہان باشد ہمین شاہ را این باد کار

آنچہ بستاند ولایت آنچہ بدہد خواستہ   آنچہ بندد دست دشمن آنچہ بگشاید حصار

زیر پای پیک خواہش روید از پولاد گل   زیر پای بدسگالش خیزد از دریا غبار

ور چہ حکم پادشاہی ہر کہ را باشد گی است   پادشاہی را بمحمود است فخر و اعتبار

پیلان جنگی کی مدح

ز پیلان جنگت اگر وصف گویم   ندارد خردمند ما دیدہ باور

نہ چرخ اند لیکن ہمہ چرخ گردش   نہ کوہ اند لیکن ہمہ کوہ پیکر

چو اندر هوا کوه بر قوم موسی | چو بر قوم عاد آیت باد صرصر
چنان گردد از عرصهٔ دشت گیتی | بموج اندر آید همی بحر اخضر
چو زنجیر داود خرطوم شان | که آویخته بد ز چرخ مدور
بگردون گردنده مانند ایشان | جهان را همه از خیر بهره هم آزر

قصیدہ کی یہ تینوں بیتیں شاعر کے لیے سند کمال ہیں

ز بهر آنکه زنی شاه در اقلیم باید | نه رست هیچ نی از خاک تا بیت میان
سکالش را وطن اندر سیاهی قلم است | چنان که در ظلمات است چشمهٔ حیوان
سپهر گفت زمین کوشش و از او بخشش | زمانه گفت زمین طاعت و از او فرمان

منوچہر شصت کلہ

ابو الفرج سنجری کا شاگرد عنصری کا معاصر سلطان محمود کا مداح شعرائے بلخ میں سے ہے۔

قطعہ شمع سے خطاب کرتا ہے۔

گر نه کوکب چرا زنده نگردی جز بشب | ور نه عاشق چرا گریی همی بر خویشتن
گر بمیری آتش اندر تو رسد زنده شوی | چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن
بشکفی بی نوبهار و پژمری بی مهرگان | بگریی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی بعینه من ترا مانم همی | دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجمن
خویشتن سوزیم هر دو بر مراد دوستان | دوستان در راحت اندر از ما و ما اندر محن
هر دو گریانیم و هر دو زرد و هر دو در گداز | هر دو سوزانیم و هر دو فرد و هر دو ممتحن
آنچه من در دل نهادم بر سرت بینم همی | آنچه تو در سر نهادی در دلم دارد وطن
روی تو چون شنبلید نو شکفته بامداد | دل من چون شنبلید ناشکفته در چمن
رازدار من توی ای شمع یار من توی | غمگسار من توی من آن تو تو آن من

قطعہ

کسی شاعر کی مذمت

قول او بر جہل او ہم حجت است و ہم دلیل — فعل من بر عقل من ہم شاہد است و ہم یمین
شعر نا گفتن بہ از شعری کہ باشد نادرست — بچہ نا زادن بہ از شش ماہ افکندن جنین

قطعہ

شکایت بے وفائی دنیا

جہانا چہ بد مہر و بدخو جہانی — چو آشفتہ بازار بازارگانی
غنیمت ترکس آن کش غمی تر کنی تو — فروتر کس آن کش تو برتر نشانی

اثیر الدّین

ولایت فرغانہ سے آذربایجان میں آکر قزل ارسلان و اتابک ایلدگز کی خدمت میں عمر بسر کی شیخ نجم الدّین کبری کے مریدوں میں سے
غزل کا مطلع ہے۔

آن را کہ چار گوشۂ عزلت میسر است — گو پنج نوبہ زن کہ شہ ہفت کشور است

غزل

کار از ستم بجان رسیدہ است — وین کارد باستخوان رسیدہ است
آہی کہ جہان بہم نوردد — از دل بسر زبان رسیدہ است

غزل

دیدی چگونہ ما را بگذاشتی و رفتی — بی موجبی دل از ما برداشتی و رفتی
بس عہدہا کہ کردم بس وعدہا کہ کردی — وان ماجرا رفتہ انگاشتی و رفتی

قطعہ

چہار چیز کہ اصل فراغت است و منال — نیرزد آن بچہار دگر در آخر حال
گنہ بشرم ملامت عمل بخجلت عزل — لقا بتلخی مرگ و طمع بذلّ سؤال

رباعی

گہ از بر شہ ہمائے سازی — گہ طعمۂ مور اژدہائے سازی
در ہم شکنی کاسۂ سر کسری را — تا دستہ کوزۂ گدائے سازی

شیخ ابو العبّاس نجاری

رودکی کا معاصر ہے۔ شاعر فاضل و سخن گستر ماہر

نصر بن احمد کا مرثیہ اور نوح بن منصور کی تہنیت

پادشاہی گذشت خوب نژاد ۔۔۔ پادشاہی نشست فرخ زاد

زان گذشتہ جہانیان غمگین ۔۔۔ زین نشستہ زمانیان دلشاد

بنگر اکنون بچشم عقل و بگو ۔۔۔ ہرچہ از ما گرفت ایزد داد

گر چراغی ز پیش ما برداشت ۔۔۔ باز شمعی بجاے او بنہاد

اوستاد ابوالحسن رودکی

زبان فارسی کا سب سے پہلا شاعر۔ فن موسیقی سے بھی واقف تھا۔ سلاطین سامانیہ کا مداح ہے

تشبیب

ہمیان شبیخون کرد گوئی زینہ کانون ۔۔۔ کہ گردون گشت از و پر گرد و ہمون گشت از درجون

زاشک ابر نیسانی دریا شاخ شد معلم ۔۔۔ ز بوی باد آزاری بعنبر خاک شد معجون

[illegible]

بخندد لالہ در صحرا بسان چہرۂ لیلی ۔۔۔ بگرید ابر بر گردون بسان دیدۂ مجنون

از آن جعد بہ نیرسا ہمی بوی گلاب آید ۔۔۔ در آن و شستہ آپنداری نگاری رخ گلگون

مدح

خدای گوئی از بہر آن سرشت ۔۔۔ کہ شغل شان آن دارد ہمی گہ و بیگاہ

ز بہر آمدگان دست او ہمیشہ بکار ۔۔۔ ز بہر نامدگان چشم او ہمیشہ براہ

قطعہ

زمانۂ ابتدائے شعر میں یہ پختہ کاری حیرت انگیز ہے

برای پرورش جسم جان چہ رنجہ کنم ۔۔۔ کہ حیف باشد روح القدس بسکبانی

مرا ز منصب تحقیق انبیاست نصیب ۔۔۔ چہ آب جوید در جوی خشک یونانی

بجسم ہست چو بلبل بقید نظم ۔۔۔ بجرم حسن چو یوسف اسیر زندانی

بسی نشستم من با اکابر و اعیان ۔۔۔ بیازمودم شان آشکار و پنہانی

نخواستم ز ثنا مگر کہ دستوری ۔۔۔ نیافتم ز عطا ہا مگر پشیمانی

مولانا عصمت اللہ بخاری

عہد الغ بیگ میں سنہ ۸۲۶ھ میں اس شاعر متصوف نے وفات پائی

قطعہ

مذمت اسپ

اسپی کرم نبود کہ در جنس وحش و طیر — چون او ضعیف جانوری در جہان نبود
اسپی کہ چون کمان شکستہ وجود او — سر تا قدم بغیر پی و استخوان نبود
از تار عنکبوت شکل کردمش بپای — کش طاقت گسستن آن ریسمان نبود
ناگاہش از وزیدن بادی کمر شکست — بیچارہ را تحمل بار گران نبود
القصہ چون براہ عدم رفت عقل گفت — ما را باین گیاہ ضعیف این گمان نبود

یہ قطعہ زبان زد ہے

اہل وجد و حال کی تصویر مو قلم تخیل سے کھینچ دی ہے۔

دیدم از دور گروہی ہمہ دیوانہ و مست — در تف بادۂ عشق آمدہ در جوش و خروش

لاذ

بی دف و ساقی و مطرب ہمہ در رقص و سماع — بی می و جام و صراحی ہمہ در نوشا نوش
چون سر رشتۂ ناموس شد از دستم — خواستم تا سخنی پرسم از آن گفت خموش
این نہ کعبہ است کہ بی پا و سر آئی بطواف — وین نہ مسجد کہ درو بی ادب آئی بخروش
این خرابات مغان است و درو مستانند — از دم صبح ازل تا بقیامت مدہوش
گر ترا ہست درین شیوہ سر بیگانگی — دین و دانش بیکی جرعہ چو عصمت بفروش

عمعق بخاری

رشیدی کا معاصر و مناظر ہے امیر دولت خان ان دونوں کا ممدوح ہے۔ اس کی عمر سو برس کی ہوئی ہے۔

مرثیہ

ہنگام آن کہ گل دمد از صحن بوستان — رفت آن گل شکفتہ و در خاک شد نہان
ہنگام آن کہ شاخ شجر نم کشد ز ابر — بی آب ماند نرگس آن تازہ بوستان

شفقت شام

نگار شام چو پنهان شد آتش اندر آب — سپهر چهره بپوشید زیر پر غراب
هوای مشرق تاری تر از زنگی گون — کنار مغرب رنگین تر از عقیق مذاب

تشبیهات هلال

هلال عید پدید آمد از سپهر کبود — چو شمع زرین پیش زمردین محراب
فلک چو چشمهٔ آب و مه نو اندر وی — بسان ماهی زرین میان چشمهٔ آب
گهی نهان شد و گاهی همی نمود جمال — چو نور عارض فرخ وشان بزیر نقاب
بسان زورق زرین میانهٔ دریا — گهی باوج بر از موج و گاه در غرقاب
همی شد از پی رزم و ز بهر بزم فلک — گهی چو دشنهٔ الماس گهی چو جام شراب

قصیده

تشبیب میں باد شمال سے خطاب کرتا ہے اور خاتمہ میں گویوں کی شکایت [illegible]

الا ای مشعبد شمال معنبر — بخار بخوری تو یا بیخ عنبر
نه روحی و لیکن چو روحی مصفا — نه نوری و لیکن چو نوری منور
رسول بهشتی ز عالم بعالم — برید بهاری ز کشور بکشور

پیک

ز

ز اشکال تو روی دریا منقش — ز آثار تو روی صحرا مصور
الا یا خجسته براق سلیمان — یکی بر سر کوی معشوق بگذر

اس تشبیب میں صعوبت سفر و دشواری راہ و صحبت ناجنس کی شکایت کرتا ہے

بدشتی رسیدم که مانند دریا — که کس جز ملایک ندیدش معبر
نه خورشید کردی ز روش مساحت — نه تقدیر کردی حدودش مقدر
گیاهش از درشتی چو دندان افعی — هواش از عفونت چو کام غضنفر
ز آبش اجل رسته وز باد سنگان — ز خاکش خسک رسته وز خار خنجر
نه جز دیو در تیه ماهش مساعد — نه جز وحش در دشت خلقش باور
همی رفتمی در چنین حال لرزان — چو کف یتیمان عریان در آذر
حصاری پدید آمد از دور گفتی — سپهر است رسته ز فولاد و مرمر
نشیبش ز الماس گسترده مفرش — فرازش ز کافور پوشیده چادر
ببالاش پوشیده افلاک و انجم — بداماش پنهان شده خاور و خور

نخجیرگاه

گوگرد

[illegible]

کافور و الماس برف [illegible]

نه خورشید را سوی بالای او ره / نه اندیشه را سوی پهنای او در

یکی صورتی چون جهانی به پهنا / بر آوزده پیکر بفرق دو پیکر

ز دادنش عالم پر از تف دوزخ / ز بادسش دو دیده پر از نیش نشتر

هوائی پر از آسمانهای سیمین / زمینی پر از بوستانهای بی بر

در آن بوستان غاره و خار گلبن / در آن آسمان چشمه نخجیر اختر

طریقی بر آن آسمان چون صراحی / چو موی سر زلف خوبان مشمر

رهی تنگ زانسان که گوئی مهندس / نمونه خطی بر نگارد بمسطر

چو بر روی حراقه بر کرم پیله / همی رفتمی مر مرا آن راه منکر

گهی بوعته پای بر پشت ماهی / گهی برده سر بر رخ نجم ازهر

عدیل و رفیق من اندر چنین ره / یکی اژدهای خروشان چو تندر

بقوت چو گردون بصولت چو دریا / به تندی چو طوفان به تیزی چو صرصر

چنان اژدهائی که از سهم و هیبتش / فسرده شدی بحر و بگداختی بر

می

من اندر کنارش پشیمان و حیران / همی رفتمی همچو عاصی محشر

اوغان شدم تا یکی سنگلاخی / چو قعر جهنم مخوف و مقعر

یکی وادی آن چو یکی کنج دوزخ / در آن کنده گشتی خسیس و محقر

گروهی چو یکمشت عفریت عریان / بکنجی چو گور جهودان خیبر

بسلک سیه و سنگ فرش و غذا غم / هنر فتنه و فخر شور و شرف شر

چو نسناس ناکس چو خنزیر خیره / چو یاجوج بیجد چو ماجوج بیمر

چو زاغان الصحرا چو غولان وادی / چو سیمرغ در که چو نخجیر در بر

چه دارند این قوم بند سلیمان / اگر نیستی سهم شاه مظفر

جهان را بدو گوهر با موافق / بتوفیق ایزد بکرد او مسخر

یکی کلک روشن تن تیره صورت / یکی تیغ خونخوار یاقوت پیکر

دو گوهر که هر دو معانی نیابند / یکی خاک میدان یکی مشک اذفر

ایا پادشاهی که از دولت تو / جوان گشت باز این جهان معمر

زمین از چه دوزخ شود با چو دریا   زمان از چه حنظل شود با چو شکر

منم بر زبان و دل خویش ایمن   ز ریب مصفا ز شبهت مطهر

زبان گشاید گوی چون گرگ یوسف   ز تلبیس بدخواه چون شیر مادر

میان من و دشمن من شریعت   طریقی نهادست سهل و مشهر

اگر گشت راضی باحکام ایزد   دگر مینتابد ز دین پیمبر

بحکم نیاکان او باز گردم   سیاوخش وار اندر آیم باذر

[illegible]

بدخشی

شہر سمرقند و عہد الغ بیگ مین سر آمد شعراے وقت تہا

یہ تشبیب کے دو شعر مین۔

ای لعبت مثال ترا در بر آفتاب   از شب کہ دید سایہ کہ افتد بر آفتاب

زاغی ست طرهٔ تو ہمایون کہ آشیان   بالای سرو دارد و زیر پر آفتاب

ادیب صابر

سلطان سنجر کا مقرب و محرم راز تہا۔ حکیمی و وطواط و انوری نے اپنے دواوین مین اسکی اوستادی کا اعتراف کیا ہے ۵۴۶ھ مین اتسز نے اسکے ہاتھ پاؤن باندھ کر دریاے جیحون مین ڈبوا دیا۔

یہ قصیدہ اسکا علی بن الحسین قدامہ موسوی کی مدح مین ہے

شہ چیز ما یت جہان از لقاے حضرت شاہ   یکی بہار و دوم عدت و سوم مفخر

رئیس شرق علی تحفہ عرق شریف   یکی رسول دوم حیدر و سوم جعفر

ز مرکبش نگہ تنگ باد دارد رشک   یکی شمال دوم صف عاد و سوم صرصر

رہے گواہ بزرگی و قدر و رتبت تو   یکی نبی دوم فاطمہ سوم حیدر

حمایت و کرم و حفظ کردگار ترا   یکی حصار دوم جوشن و سوم مغفر

تشبیب ذکر بہار مین

بہشت گشت ز اردی بہشت و فروردین   ز لطف روی ہوا و ز سبزہ روی زمین

براغ آہو و سبزہ چو عاشق و معشوق   بباغ بلبل و گلبن چو خسرو و شیرین

اگر نہ تیغ علی بود در میانہ ابر   ز لالہ دشت چرا گشت چون صف صفین

هر آنچه در صفت از لفظ واعظان دیار — از آن بهشت شنیدی در این بهشت ببین

زیر سایهٔ طوبی ز باغبان رضوان — ز باد نافهٔ مشک و ز باده ماء معین

قطعه

قدر مردم سفر پدید کند — خانهٔ خویش مرد را بند است

تا به سنگ اندرون بود گوهر — کس چه داند که قیمتش چند است

ضیاء الدین فارسی

حضرت سلمان فارسی کی اولاد میں ہیں۔ بخارا میں منصب قضا رکھتے تھے کتاب محصول امام رازی پر انہوں نے شرح لکھی ہے۔ خجند میں پیدا ہوئے ہرات میں ٦٢٢ھ میں وفات پائی۔

تشبیب میں کیفیت خزان کا بیان ہے

زرین شد ای عجب همه اطراف بوستان — نوعی ز کیمیاست مگر باد مهرگان

برگ ترنج شد عوض برگ شنبلید — شاخ درخت شد بدل شاخ زعفران

گوئی بر آن قصیده که بلبل بهار گفت — با دست زر نوشته بر اوراق بوستان

ای از دم رضای تو مشکین شده بهار — وی از کف سخای تو زر ریز شده خزان

صحن رواق جاه ترا مهر خاکروب — سطح سرای قدر ترا چرخ نردبان

شد عاشق جمال و لقای تو بخت تو — عاشق شدن چو رسم قدیم است از جوان

اشرفی

سید معین الدین نام سادات سمرقند سے ہیں ٧٩٥ھ میں شہر سمرقند میں وفات پائی

قصیده

ای خطبهٔ سلطنت بنامت — شاهان جهان ستان غلامت

هم بار قضا مطیع امرت — هم مرغ قدر اسیر دامت

جان صید کمند شیر گیرت — مه نعل سمند خوش خرامت

صد ملک گرفته یک رکوبت — صد قلعه گشاده یک پیامت

غزل

چنان خواهم که با من زنده باشم — تو سلطان باشی و من بنده باشم

بزن آبی بر این دل ورنه بینی — که آتش در جهان افگنده باشم

رباعی

دل بستهٔ روزگار پر زرق شدن   یا شیفتهٔ لقای چون برق شدن
چون مردم ناشناور اندر گرداب   دستی زدن است و عاقبت غرق شدن

دقیقی

سلاطین سامانیہ و غزنویہ کے عہد میں تھا۔

قطعہ

گویند صبر کن که ترا صبر بر دهد   آری دهد ولیک بعمر دگر دهد
من عمر خویش را بصبوری گذاشتم   عمری دگر بباید تا صبر بر دهد

امیر معزی

صنادید شعرا میں ہے۔ سلطان سنجر کے عہد میں امیر الامراء ملک الشعراء تھا حکیم سنائی نے اسکا مرثیہ کہا ہے سنہ ۵۴۲ھ شہر مرو میں وفات پائی

تشبیب میں کیفیت خزان کا ذکر ہے۔

نگر که باد خزان صنعتی بکرد عجب   چو روی آینه روشن شد است روی غدیر

نگر

بگردد

نگر که عاشق وار اند لعبتان چمن   که پشت شان چو کمان است و روی شان چو زریر
گمان برم که گلستان گناه آدم کرد   که شد برهنه چو آدم ز جامه‌های حریر

فصل خزان کا ذکر کرتا ہے

تا خزان آمد ز خیمهٔ کافور گون کوهسار   مفرش زنگار گون بردند از مرغزار
تا بر آمد جوشن رستم ز روی آبگیر   زال زر باز آمد و سر بر کشید از کوهسار
گشت دست یاسمین از آستین او برهنه   گشت گوش ارغوان از آشوب او بی گوشوار

قصیدہ صنعت لغز میں

دیدم شبی بخواب درختی بزرگوار   از علم و عقل و فضل بر او شاخ و برگ و بار
از قندهار سایهٔ او تا بقیروان   در قیروان شگوفهٔ او تا به قندهار
نزدیک هر یکی نشسته جوانی گشاده طبع   با صورتی بدیع و زبانی سخن گزار
آثار تازگی و نشان خجستگی   بر صورت مبارک او گشته آشکار
گفتم که کیستی تو چنین شاد و تازه روی   بار این درخت چیست چنین سبز و آبدار

گفت این درخت دین خدا ایمر است
من دو شمم گرفته بر دیک او قرار

گفتم که چیست آنکه نه آب و نه آتش است
چون آب و آتش است بوادی و کوهسار

پشت زمین ز رفتن او هست پر علل
روی فلک ز جنبش او هست پر غبار

بادیست کوه پیکر و کوهیست بادپای
برقیست ابر گردش و ابریست برق بار

هامون همی گذارد و گردون ازو اجل
صحرا همی نوردد و دریا بر او سوار

اندر جهد بدیده شیران گه نبرد
اندر رسد بآهوی وحشی گه شکار

گفتا بدین صفت که تو پرسی همی ز من
اندر جهان ندانم جز اسپ شهریار

گفتم که چیست آنکه بشکل سپهر نیست
لون سپهر دارد و گه گه کند مدار

هنگام جنگ در صف هیجا بر آورد
ناگه مدار او ز سر سرکشان دمار

زنگار گون چو سبزه بود در میان خویش
شنگرف گون چو لاله شود روز کارزار

گفتا که هیچ چیز ندانم بدین نسق
جز تیغ پادشاه عجم شاه کامگار

فرمانده زمانه ملک سنجر آنکه وی
ملک زمانه را ز پدر هست یادگار

گردون

گردون بلند کرده او را نگر چه پست
دولت عزیز کرده او را نگر چه خوار

دانی چرا ستاره نه بیند کسی بروز
بیند بآسمان شب تیره صد هزار

زیرا که هر ستاره که روشن شود بشب
خورشید بامداد کند بر سرش نثار

اس قصیده کی تشبیب میں شعراے عرب کا تتبع کیا ہے

ای ساربان منزل مکن جز در دیار یار من
تا یکزمان زاری کنم بر ربع و اطلال و دمن

ربع از دلم پرخون کنم خاک دمن گلگون کنم
اطلال را جیحون کنم از آب چشم خویشتن

از روی یار خرگهی ایوان همی بینم تهی
وز قد آن سرو سهی خالی همی بینم چمن

بر جای رطل و جام می گوران نهادستند پی
بر جای چنگ و نای نی آوای زاغ است و زغن

ابر است بر جای قمر زهر است بر جای شکر
سنگ است بر جای گهر خار است بر جای سمن

از خیمه تا سعدی شده وز حجره تا سلمی شده
وز حجله تا لیلی شده گوئی شده جانم ز تن

تشبیب بهار و حسن تخلص

بر هوا ابر بهاری سیم پالاید همی
بر زمین باد شمالی مشک بیماید همی

گلستان شگفت و نقشها سازد همی — بوستان عطار گشت و عطرها ساید همی
هم درخت اندر چمن همچون زنان حامله است — بچگان رنگ رنگ و گونه گون زاید همی
شب همی کاهد چو عمر دشمنان شهریار — روز همچون دولت ملکش فزاید همی

رباعی

در بر ملکا دل توانگر داری — اندر کف جام و بر سر افسر داری
دریای محیط است که در بر داری — مه بر کف و آفتاب بر سر داری

نظامی عروضی سمرقندی

امیر معزی کا شاگرد ہے۔

مثنوی

دلی دارم که در فرمان من نیست — تو میداری که آن دل از آن من نیست
مرا مادر دعا کرده است گوئی — که از تو دور بادا آنچه جوئی

رکن الدین قبائی

شعرائے سمرقند سے ہے۔

نظم

قطعہ شعر سنائی کی تضمین میں

نہ منم عاطل از فنون ہنر — نہ توئی عاری از فروع علوم
نہ تو مفلس شدی نہ من منعم — نہ تو خادم شدی نہ من مخدوم
تو ہمان مالکی و من مملوک — تو ہمان حاکمی و من محکوم
هست این بیت نظم مالک فضل — رحم اللہ سنائی مرحوم
رزق بر تست هرچه خواهی کن — خواه جان شمار و خواه رسوم

صفیری جونپوری ہے

اسکی غزل کا یہ شعر مشہور ہے

ز عشق زادم و عشقم بکشت زار و دریغ — خبر نداد به رستم کسی که سهرابم

شیخ فیضی

بادشاہ ہندوستان جلال الدین اکبر کے نورتن میں ہے

مطلع

ای ہمرہان محفلِ ما — رفتید ولے نہ از دلِ ما

سبالہ شہرہ عشق است عندلیب از این — نفس گداختہ مرغان درین چمن هستند
خوی عتاب امیر را با مہر پیوند نیست — ہم عشوہ را منع مکن ہم غمزہ را پند

خواجہ حسن دہلوی

یہ بھی شیخ نظام الاولیا کے مریدون مین ہین - امیر خسرو کی کمند محبت نے انہین شیخ کے حلقہ بگوشون مین کھینچا -

غزل کا شعر ہے -

گفتی کہ چرا جدائی از من — این از فلک است از حسن نیست

غزل کا شعر ہے اور کنایہ لطیف پر مشتمل ہے

از حسن این چہ سوال است کہ معشوق تو کیست — این سخن را چہ جواب است تو ہم میدانی

امیر خسرو دہلوی

شیخ نظام اولیا ان کے باب مین فرماتے ہین - کہ امید است کہ خدا روز حشر از سینہ سوزان این ترک بخشد - ۷۲۵ھ مین وفات ہوی

دیکھئے

دیکھئے شاعر یا بہ موعظہ اسطرح کہتے ہین

تا رہ بادی بہ جلفی باید ہمی کش چو کوہ — کاد همی تشت غبار و عمر باد صرصر است
مردم پنہان در کلیہ و پادشاہ عالم است — تیغ خفتہ در نیام و پاسبان لشکر است
گر تو سر داری چہ تاج و خرقہ رنگین بدر شاہ را حجت — شیر را در حملہ نے برگستوان مغفر است
کار اینجا کن کہ تشویش است در محشر بسی — آب از اینجا بر کہ در دریا بسی شور و شر است
ہر کس و کس ہر کہ حرص مال دارد در دہر — عود و سرگین چونکہ در آتش فتند خاکستر است
ہر ان مردار جیفہ ای گاہ زاری گاہ زور — چون غلیواژی کہ شش بادہ باشد مسخر است
نیست نقصان را سخن آنجا کہ عشق عارف است — نیست خفتان را عمل آنجا کہ جیدر است

قصیدہ

الفاظ پر اس طرح قدرت ہو تو صنایع و بدایع کہتے ہین

کجا خیزد چو تو سروی چمن آرا کہ در لبر — شکر گفتار و شیرین کار و گلرخسار و سیمین بر
نباشد چون لب و اندام و گیسو در بر — شکر شیرین و گل رنگین و عنبر مشکین و صبح انور

برد اندیشهٔ مهر و فراق و آرزوی تو / ز شخصم تاب و روی آب و چشم خواب و جان خور

ز شوق عشق و سوز داغ تو باشد بدین گونه / دمم دود و غمم سود و دلم عود و تنم مجمر

ندیدم چون تو بی از گل و ناز و خوبی و خنده / برون رنگ و درون جنگ و بد اسیاک و ستمگر

جوانا عاشق حیرانست بخود خوبان / فریب انگیز و رنگ آمیز و دلبر و غارتگر

ترا سحر و دم و افسون و نیرنگ و سخن گویان / ز نیم جوش و دم هوش و نهم توش ...

شهنشاهی که بگرفت از تاج و تیغ و خشت و تخت / خداوند و ظفرمند و عدو بند و ولی پرور

شکست و بخت آورد بگشت گم کرد از سواد کشور / سنان قاآن علمها مان علم خاقان ...

جهان پیش از تو بد زاد بار ظلم و حرمان / دهی ... ضعفی ...

بعهد دولت دوران ملکت شه محمد الله / فلک خویش خور زمان ... زمین ...

زمدح تست طبع و دل و کلک و خط خسرو / هر مضمون شکر معجون در مکنون گهر مضمر

الا تا زاید و آید الا تا خیزد و تابد / گل از خار و خز از بار و تف از نار و خور از خاور

مبادا هیچ روز و سال و وقت و نفس خالی / نگین از انگشت و جام از دست و خسرو از تاج از سر

غزلیات

چون شکر گسیخت میتوان بست / اما گرهش در میان هست

مردمان در من و حیران من حیرانند / من در آن کس که ترا بیند و حیران نشود

گفتم چگونه میکشی و زنده میکنی / از یک نگاه کشت و جوابی دگر نداد

بی سر و پا میدویم تا کجا بسر نهیم / بارگی شاه تند گردن ما در کمند

خسرو تو روشن افسانه بار در بار / قدری گریه و هم بر سر افسانه رود

کسی نماند که دیگر بتیغ ناز کشی / مگر تو زنده کنی خلق را و باز کشی

مثنوی خضر خانی

تو پنداری جهانی غیر ازین هست / زمین و آسمانی غیر ازین هست

چو آن کرمی که در گندم نهان است / زمین و آسمان او همان است

شیخ فرید الدین شکر گنج

ہندوستان کے اکابر اولیا میں ہیں۔ شیخ نظام اولیا کا انکے مرید ہونا

جلالت قدر کی دلیل ہے۔

غزل کا مطلع

ہر سحر گہ بر در دوست سر میزنیم	بر طریق دوستان در میزنیم

رباعی

شب نیست کہ خون دل غمناک نریخت	روزی کہ آبروی من پاک نریخت
یک شربت آب خوش نخوردم ہمہ عمر	کان باز ز راہ دیدہ بر خاک نریخت

خواجہ معین الدین چشتی

اکابر اولیاے کرام سے ہیں سلطان شمس الدین غوری و سلطان شہاب الدین غوری کے مرید تھے۔ اجمیر میں آرام فرماتے ہیں

رباعی

عاشق ہمہ دم فکر رخ دوست کند	معشوق کرشمہ کہ نیکوست کند
ما جرم و گنہ کنیم و او لطف و عطا	ہر کس چیزی کہ لائق اوست کند

رباعی

ای بعد

ای بعد نبی بر سر تو تاج نبی	وی دادہ شہان ز تیغ تو باج نبی
آنے تو کہ معراج تو بالاتر شد	یک قامت احمدی ز معراج نبی

تذکرہ خاتونان عفت توامان

عایشہ سمرقندی

رباعی

اشکی کہ ز چشم من بر و غلطیدہ است	در گوش کشیدہ کہ مروارید است
از گوش برون آر کہ بدنامی است	کان را ز چشم تمام عالم دیدہ است

عفتی اسفرائنی

مطلع

قامت سرو کہ در آب نمودار شدہ	کردہ دعوی بقد یار و نگونسار شدہ

لالہ خاتون

زیور کمالات و قدردانی اہل کمال سے آراستہ ولایت کرمان کی فرمانروا تھی۔

قطعه

من آن زنم که همه کار من نکوکاریست | بزیر مقنعهٔ من بسی کله داریست
نه هر زنی بدو گز مقنعه ست کدبانو | نه هر سری بکلاهی سزای سرداریست

مطلع

من اگر توبه ز می کرده ام ای سرو سهی | تو خود این توبه نکردی که مرا می ندهی

رباعی

بس غصه که از چشمهٔ نوشش تو رسید | تا دست من امروز بدوشش تو رسید
در گوش تو دانهای دُر می دیدم | آب چشمم مگر بگوش تو رسید

مطربہ کاشغری

طغان شاہ کے محل میں تھی۔ بادشاہ کے ماتم میں ایک رباعی اوسکی لکھی جاتی ہے۔

در ماتمت ای شاہ سیہ پوشم | بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
تیغ تو کجاست ای دریغا تا من | خون ریختن از دیده باو آموزم

مہری

خواجہ عبدالعزیز طبیب سلطان شاہرخ میرزائے گورگانی کی زوجہ ہے۔ بادشاہ بیگم کی ہم صحبت اور خوش گل و خوش بیان عورت تھی۔

یہ قطعہ اسکے کمال شاعری کی سند ہے

حل هر نکته که بر پیر خرد مشکل بود | از تو دیدم بیک جرعهٔ می حاصل بود
گفتم از مدرسه پرسم سبب حرمت می | در هر کس که زدم بیخود و لایعقل بود

مہستی

یعنی چاند بی بی۔ مہ چاند اور ستی سیدنی کا مخفف ہے۔ اکابرزادگان گنجہ سے ہے۔ نہایت خوش گو شاعرہ، ایک دن برف گری اور سنجر کی فرمائش پر فی البدیہہ یہ رباعی اس نے کہی۔

رباعیات

شاہا فلکت اسپ سعادت زین کرد | و ز جملهٔ خسروان ترا تحسین کرد
تا در حرکت سمند زرین نعلت | بر گل ننهد پای زمین سیمین کرد

ایضاً

افسوس که اطراف گلت خار گرفت   زاغ آمد و لاله را بمنقار گرفت

سیماب زنخدان تو آورد مداد   شنجرف لب لعل تو زنگار گرفت

ایضاً

ایام بر آن است که تا بتوانند   یک روز مرا بکام دل بنشانند

عهدی دارد فلک که تا گرد جهان   خود میگردد مرا همی گرداند

ایضاً

من عهد تو سخت سست میدانستم   بشکستن آن درست میدانستم

هر دشمنی ای دوست که با من کردی   آخر کردی سخت میدانستم

نور جہان بیگم

ملکہ ہندوستان جہانگیر کے تکمہ یاقوت پر یہ بیت اسکی مشہور ہے

ترا نه تکمه لعل است در لباس حریر   شده است قطره خونی گریبان گیر

ذکر

ذکر معاصرین مصنف تذکرہ [illegible]

اسیری اصفہانی

غزل

گرفتم اینکه گشایند پای بسته ما   چه میکنند به بال و پر شکسته ما

گواه اینکه نه رندیم و نه زاهدیم بس است   پیاله تهی و سبحه گسسته ما

حزین

شیخ علی نام اہل اصفہان سے ہے اواسط عمر میں ہندوستان میں آئے بنارس میں دفن ہوئے۔

غزل

ای وای بر اسیری کز یاد رفته باشد   در دام مانده باشد صیاد رفته باشد

شادم که از رقیبان دامن کشان گذشتی   گو مشت خاک ما هم بر باد رفته باشد

زمانی اصفہانی

وزیر ولایت کرمان ہے۔

رباعی

در سینه ام آه سرکشی بود چه شد ۔ در جان داغی ز مدهوشی بود چه شد

طور دلم از تجلی عشق تهی است ۔ در وادی ایمن آتشی بود چه شد

راهب اصفهانی

سادات طباطبائی سے ہے۔ سنہ ۱۱۶۷ میں انتقال کیا۔

غزل

صد لاله شگفت از گل ما ۔ داغ تو نرفت از دل ما

ایضاً

گزارش فتاده به لاله زاری ۔ که افتد به فکر دل داغداری

درین باغ دارم چو شاخ شکسته ۔ خزانی که از پی ندارد بهاری

رباعی

راهب خم باده پیر دیری بوده است ۔ پیمانه حریف گرم سیری بوده است

این مشت گلی که گشته خشت سر خم ۔ میخواره عاقبت بخیری بوده است

شعلهٔ اصفهانی

اجلهٔ سادات سے ہے۔ سنہ ۱۱۶۰ میں انتقال کیا۔

قطعه

بود گر فی المثل حساد و اعدا از آهن ۔ چو آب اندر بر آهن چو نار اندر دل خارا

بگاه قهر و قت و کین کنی از تیغ زرآگین ۔ بصلب آن و بطن این سکندروار سدرا

با یمنی که موسی چشمه را از خاره محکم ۔ بکرداری که صالح ناقه را از صخرهٔ صما

قطعه

بهنگام مسیحا چو از گرد داری ۔ ز گیتی شود مهر تابنده غارب

چه غم لشکرت را که طالع بود شان ۔ هلال ظفر از نعال مراکب

قطعه

سحر که طرف ظل دربال زد شاهین زرین پر ۔ زد از لف شکوهش نظر طایر عظم در آذر

معلق شد بر ایوان سپید شمسهٔ زرین ۔ فروغ گشت در جام زبرجد بادهٔ احمر

هویدا گشت آرایش را رایت زرین ۔ بمعمار قضا مولا حبش را مخزن گوهر

جهان عشرت سرائی شد گروهی شادان — مگر از بزم خلد آئین دار آن جهان

میر شمس الدین فقیر دهلوی

مطلع غزل

نالهٔ مرغ قفس میبرد از کار مرا — که ازین پیش دلی بود گرفتار مرا

صباحی کاشی

جعفر خان زند کی تہنیت جلوس میں کہتا ہے۔

جهان چو بخت خداوند زمانه گشت جوان — قدم بتخت کیان زد خدایگان جهان

چو کار رخنه کند راست از دش بخواب — چو برگ حرب کند ساز بخشدش آسمان

سماک نیزه و خورشید خود و پروین درع — هلال تیغ و مجره کمند و قوس کمان

بدست تیغ کند جا چو در صف پیکار — بکف سنان چو نهد پا بعرصهٔ میدان

زند بسوگ پدر تاج بر زمین بهمن — کند بمرگ پسر جامه نیلگون دستان

جهان بدور تو این که گرگ را چه کند — بگله که شبان آمد موسی عمران

بدور حکم تو شاید نه بیند از آسیب — بعهد عدل تو شاید نیابد از نقصان

رسند باد سراج و ز سنگ خاره زجاج — ز شاهوار دجاج و ز ماهیان کتان

فروغ عدل تو تا بیند اندرین گلشن — نسیم حفظ تو تا شد درین حدیقه وزان

بصحن باغ خوش آید از ستیزه ورق — بمهد شاخ گل آرامد از نهیب خزان

کند چو برق عنان تو سر از رقص — کند چو شعله فشان ناوکت شود پران

بپای اسب تو جسم مخالفان حرکت — ببال تیر تو جان معاندان طیران

مدام تا که کند خنده گل ز تابش مهر — همیشه تا که خورد گوی لطمه از چوگان

ز فر بخت تو بادا دل ولی خرم — بپای رخش تو بادا سر عدو غلطان

طوفان مازندرانی

میرزا طیب نام ہے۔ نجف اشرف میں انتقال کیا۔

غزل

یوسف بجمال یار من نیست — یعقوب بحال زار من نیست

گفتی مکن اختیار دردم — دردا که باختیار من نیست

طری اصفہانی

زرکشی کا پیشہ کرتا تھا۔ دیوانگی مزاج پر غالب تھی سنہ ۱۱۴۲ھ میں کنوین میں گر کر مر گیا۔

اس قطعہ میں ایک اخلاقی مضمون ہے:

بدی را ہم بدی پاداش کردن — نہ کار مردم آزادہ باشد

کسی کافگندت و پا بر سرت ہست — تو دستش گیر اگر افتادہ باشد

عاشق اصفہانی

طبیعت میں نہایت استغنا و گوشہ نشینی۔ صادق الوداد و زود رنج شاعر ماہر تھا سنہ ۱۱۸۱ھ میں وفات پائی۔

غزل

دل کہ شد رسا کوی تو طرح فشاد آنجا — کہ نکرد از من و از حسرت من یاد آنجا

عندلیبان ہمہ در نغمہ و ما گم کردہ — گلشنی کا آمدہ بودیم بفریاد آنجا

بوی جانان دگر از کوی تو آرد صبح — رفتہ جانہا عزیزان ہمہ بر باد آنجا

غالب اصفہانی

عنفوان شباب میں ہندوستان جا کر سلاطین تموری سے غالب علی خان خطاب پایا چودہ برس وہاں حکومت کی۔ نادرشاہ کے زمانہ میں ایران کیطرف مراجعت کی

غزل

طپش دل اگر اظہار کند حال مرا — ورنہ کس نیست کہ گوید بتو احوال مرا

از گنہ روی سفیدم بصف حشر کہ شست — عرق خجلت من نامہ اعمال مرا

درویش مجید طالقانی

سنہ ۱۱۸۵ھ اصفہان میں عین جوانی میں وفات پائی

علاج درد دل من توانی و نکنی — فغان کہ چارہ این درد دانی و نکنی

ازین فزون بتوانی بمن جفا ورنہ — تو آن نہ کہ جفائی توانی و نکنی

مجید از تو بدرد و چارہ درد دارد — کسی بجز تو نداند تو دانی و نکنی

میر مشتاق اصفہانی

انہوں نے متاخرین کے طرز کو ترک کر کے متقدمین کے انداز کلام کو پھر تازہ کیا

مطلع

کاش بیرون قفس از سینۂ دل زارم را ‏ گشت بالیدن این مرغ گرفتار مرا

غزل

نور افلاک ہمہ ای ماہ مہربان بگذاشت ‏ چراغ کلبۂ من بود آسمان بگذاشت

چہ از بہار خود آن شاخ گل بگلشن دید ‏ کہ شد خزان و بر آن مرغ آشیان بگذاشت

غزل

مرغی نگشودہ پر بشاخی ‏ صد بار بغارت خزان رفت

از رفتن ہمرہان بغارت ‏ تنہا ماندیم و کاروان رفت

کس راہ چمن نبستہ اما ‏ بیرون ز قفس نمیتوان رفت

غزل

زاہد افسردہ خوشا وقت قدح پیمائی ‏ کہ شود مست و زند دست و بکوبد پائی

آگہ از روز جزائی و کشی زارم آہ ‏ مگر امروز نمیدانستی فردائی

عالم

عالم آن ماہی لب تشنہ بحسرت دارند ‏ کہ بخاک افکندش موجہ از دریائی

ہاتف اصفہانی

سادات اصفہان سے ہے اپنے وقت کا مسلم استاد انوری و ظہیر کا مماثل سمجھا جاتا تھا۔

قطعہ

ابائے نفس کا یہ پہلو قدما سے بچ رہا تھا۔

خار بدرودن بمژگان خارہ بشکستن بدندان ‏ سنگ خائیدن بدندان کوہ ببریدن بچنگ

لعب با دنبال عقرب بوسہ بر دندان مار ‏ پنجہ با چنگال شیران عوض در کام نہنگ

نقشہا بستن شگرف از کلک مو بر آب تند ‏ نقبہا کردن پدید از خار تر در خارہ سنگ

روزگار رفتہ را در گردن افگندن کمند ‏ عمر باقی ماندہ را در پا نہادن پالہنگ

صد رہ آسانتر بود بر من کہ در زیر لگام ‏ بادہ نوشم سرخ و آرد و جامہ پوشم رنگ رنگ

آذر اصفہانی

تذکرہ آتشکدہ کے مؤلف سید علی مشتاق کے شاگرد ہیں

مثنوی

در آخر چاره جویند ز اهل تدبیر | که تا چاره‌اش بیابند ز نخجیر
تو گوئی زلف آن بانوی آفاق | سواد افگنده بر آئینهٔ ساق

به قطعهٔ سلیقهٔ نظم پرستانه می

ستم ظریف حریفان من مرا گویند | یکی به مهر و وفا و یکی بطرز عناد
صبور باش که گردند کامران اخلاف | بشکر کوش که بودند کامبخش اجداد
کنون که لقمه جوین است و خرقه پشمین | بمن ازین چه رسید و از آن مرام گشاد
که من نبودم و بودند شهد نوش آبا | که من نباشم و باشند حله‌پوش اولاد
دگر یکی از طرفی گویدم غنیمت دان | که خوش همی گذرانند دوستان بلاد
مرا که با سر مخمور شد مقام قم | مرا که با لب تشنه رهم بکوفه فتاد
چه سود ازین که سبیل است باده در شیراز | چه سود ازین که روان است دجله در بغداد
دگر یکی ز طرفی گویدم مباش غمین | که چون غنی شوی از عهد فقر باری یاد

مرا که

مرا که شیر شرابی چشاندند ز جحیم | مرا که دی غم آتش نشاندم بر باد
چه سود ازین که شود آب سرد در بهمن | چه سود ازین که شود خاک گرم در مرداد
اگر براحم شاهنشه زمان باشد | در آن زمین که بمن یار مانده از اجداد
کنم شیار زناخن زمین که بر دو سه من | بود ز سیل گران تر کرشمهٔ حداد
بخاک دانه فشانی کنم باین امید | که ایزدم کند از احتیاج زاد آزاد
ولی دل از دو طریقم مشوش است و بود | ز بیم دو زاری ارواح و خواری احاد
یکی جو از دیوان شه معاف کند | یکی خیانت دهقان خدا کس مرگ دهد
ازین دو راه اگر خاطرم بیاساید | نه از زمین کنم افغان نه ز آسمان فریاد
رهِ عراق عرب گیرم از عراق عجم | روم ازین ده ویران بخطهٔ آباد
چرا که من که بیک جرعه آب سیرابم | چه ابتداء رود صفاهان چه دجلهٔ بغداد

